

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 45 (16993)

2005 чылдың
АПРЕЛЬ 28,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график эзугаар — 21.00,
херек кырында — 21.30
Садар өртээ — 3 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

КУШТУ, АРГАЛАРНЫ КҮҮСЕЛДЕЖЕ МӨӨННЭЭР

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак Москвага ажил-албан кылып чорааш, дүүн, апрель 27-де, ээп чанып келген. Кызылдың аэропортунга Шериг-оол Дизижиговичини Чазак кежигүннери уткуп алган.

Ш.Д. Ооржактан республиканың массалыг информация чепсектеринин журналистери Күрүне Чөвүлелинин Президиумунга кандыг айтырыгны чугаалашканын айтырган.

Президент В.В. Путинни удуртуп эрттиргени бо Президиум хуралына кол айтырыг чуртталга тудуун дүргедедир, ооң ажилын экижидер дугайында болганын журналистерге Чазак Даргазы дыңнаткан. 2010 чылга чедир чуртка 400 миллион дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыгдалга кириер, чуртталга бажыңнарын ажыгдалга кириерин чылда ийи катап көвүдедир сорулганы салган. Тудуг комплекзинин ажилын үндезини-биле экижидеринче кол кичээнгейни уг-

Ш.Д.Ооржак-биле ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчыы Ш.В. Кара-оолдуң ужуражып турары.

дынган сорулганы күүседирде чүнү кылырын тодарыдыр. Чуртталга бажыңнары-биле хамаатыларның хандырынганының айтыры бистиң республикада эн-не чидиг, чугула болуп турарын Ш.Д.Ооржак айтыр-каш, Тывада бир өг-бүлеге

гейни салган. Ол дээрже Россияның күрүнезин быжыглаарынче, күрүне тургузуунуң ажыктыын беддеринче сагыш салышкындыр — деп, харызынга ол онзаалап айыткан. Рынок харылзааларын, бизнести хөгжүдеринче кичээнгейни

Ш.Д.Ооржактың журналистерниң айтырыгларынга харыылап турары. Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ландырган. Чуртталга бажыңнарын тударынга хамаатыларның акша-хөрөңгизин, банк чээлилерин ажыглаарын, ипотека чээлин чигедирин чугулага көргөн.

Сибирь федералдыг округтуң Кемерово хоорайга болган хуралына бо-ла айтырыгны чугаалашкаш, Күрүне Чөвүлелинин президиумунга хүлээп алган документи канчаар күүседиринин механизмин, чүнү кылырын, планын сайгарганын ол тайылбырлап берген. Бо талазы-биле бистиң республикада кылыр ажилдар хөйүн айткан.

Бирги ээлчегде суур, суму, хоорай бүрүзүнүң чурттакчы чонунуң чуртталга бажыңнары-биле хандырынганын анализтээр, сал-

онааштыр ортумаа-биле 12 дөрбелчин метр ажыг чуртталга шөлү онаажырын, бо көргүзүп Россияда 19 дөрбелчин метр ажып турар, ынчангаш бистиң хожудап турарывысты чугаалаан. Мону барымдаалааш, чуртталга тудуун экижидерин ол чугулага көргөн.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралына Россия Федерациязының Президенти В.В. Путинниң Айыткалын канчаар үнелеп көрүп турарын Шериг-оол Дизижиговичинден журналистер сонургаан.

—Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң Айыткалы стратегтиг документ болур. Бир дугаарында демократияны хөгжүдеринче кол кичээ-

салган, орта үндезилээш, чурттакчы чонунуң амыдырал-чуртталгазын экижидеринге таарымчалыг байдал тургустунар. Президентиниң Айыткалында кирген бүгү-ле түннелдер болгаш айтышкыннар чурттуң амыдыралында хүннүң чугула айтырыгы болуп турар. Оларны амыдыралга боттандыраар дээш бүгү күштү, аргаларны, курлавыларны мөөңөп тургаш, шалыпчы, бүдүрүкчүлүг ажилдаар хүлээлгелиг бис — деп, Шериг-оол Дизижигович түннелинде чугаалаан.

Допчу, тодаргай харыларны бергени дээш журналистер Чазак Даргазынга өөрүп четтиргенин илереткен.

Бистиң корр.

Республиканың массалыг информация чепсектеринин төлээлеринин, Тываның Журналистер эвилелинин баштаар черинин Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының депутаттарына КЫЙГЫРЫ

Хүндүлүг депутаттар!

Бистер, республиканың болгаш кожууннар аразының массалыг информация чепсектеринин төлээлери, республика МИЧ-илеринин бюджетинден барык 10 млн. рубльди үзе кезип каапканыңар коңчуг-даа харысалга чок болгаш долузу-биле медегер билбээн хөделишкиннеринерге сеткиливис ханызындан килеңнеп тур бис.

Бирээде, силер боттарыңарның ындыг аажылаңар-биле республиканың информация аайыл чок чоруунга согууну чедирип, сөстүң болгаш парлалганың хостуун боой тудуп, хамаатыларның, а ындыг болганда, силерниң соңгукчуларыңарның боттук информацияны дилээр болгаш ону алыр конститусчу эргезин кызагдап, национал дылдың болгаш бижикиниң, литератураның, журналистиканың болгаш парлалга херээниң моон ыңайгы хөгжүлдизинге айыылды тургузуп турар силер. Силерниң хүлээп алган шиитпириңеринин политиктиг ужурутказы адыш оюнда дег көскү болгаш билдингир — ол дээрже ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазында чамдык депутаттарының билиг-билди чок хөделишкиннерин солуннарга шүгүмчүлээни дээш өжээн негээшкениниң кара сагыштыг илерээшкени-дир.

Ийде, 2005 чылда тыва парлалганың хөгжүлдизинге арттырып кааныңар 8 миллион рубльдиң 5 миллион 884 муңу парлалганың бо чылдың январь-апрель айларында агар чарыгдалдарынче үне берген. Артып калган 2 миллион 116 муң рубльге дөрт кожууннар аразының болгаш дөрт республика солуннарын, башкыларның база литературлуг журналдарны үндүрери канчап-даа болдунмас. Силерниң килеңнерге таварышкан үндүрүлгелерин аразында уруглар, аныяктар, херээженер солуннары база бар. Өзүп олурар салгалдың төлөптиг кижизидилгезинге улуг айыылды тургузуп тур силер.

Уште, республиканың элээн хөй солуннары байлак төөгүлүг, олар эрткен чүс чылдың чээрби чылдарында-ла үнүп эгелээн, Ада-чурттуң Улуг дайынын шыдажып эрткен, тыва национал бижики непертеңгейжидеринге, бижики билбес чорукту узуткаарыңа улуг үлүүн кириген болгаш кайы-даа үе-шагда республика хөгжүлдизиниң шимчедикчилери болуп келгенер. Силер, чоннуң төлээлери, Тываның төөгүзүнүң бүдүн арнын балаар деп тур силер.

Дөртте, үстүнде айыттыңан бүгү үндүрүлгелер доктаамал номчукчуларлыг болгаш чагыдып алыкчыларлыг. Оларга чедиртинген материалдыг болгаш моральдыг когаралды кым дуглаарыл? Чагыдылга дээш төлөп каан акша-төгерики кым эгидерил?

Беште, ук харысалга чок шиитпириңи хүлээп ап тура, силер солуннарның болгаш журналдарның хаашкыны-биле чергелештир чүс ажыг тыва журналистер ажил чок артар дээрзин утуп алган хире-дир силер. Бир эвес силер бо айтырыгның мезү-бүдүштүг талазын хаайыңарга какпаан болзуңарза, журналистерниң үндүр санажышкыннарының төлевиринге барык 5 миллион рубль немей херек дээрзин маңаа айтыр апар. Ол акша-хөрөңгилерни бюджеттин төлөвилелинде көрүп кагыңар бе ынчаш?

Бо чылдың апрель 25-те Россияның Федералдыг Хуралына Айыткалында РФ-тин Президентизи В. В. Путин мынча деп чугаалаан:

«Бистер чүнүң-даа мурнунда хамаатыларның боттук информация алыр эргезин хандыраар ужурулг бис. Ол дээрже коңчуг чугула политиктиг айтырыг-дыр, ол бистиң күрүне политикавыстың хосталганың

болгаш чөптүг чоруктуң принциптеринде хөделишкиннеривис-биле дорт холбаалыг.

Моон-биле чергелештир тодаргай идегелди амгы үеде сайгарып чугаалажылганы эртип турар күрүне органнарының информация аайыл чок чоруунуң дугайында хоойлу төлөвилелинге салып турар мен. Ону, аргалыг-ла болза, дарый хүлээп алыры чугула. Ук хоойлунуң күүселдези хамаатыларга күрүне аппаратазының ажил-чорудулгазының дугайында боттук информацияны хөйү-биле алыр, боттарыңарның эрге-ажыктарын камгалаар арганы бээр».

Силерниң хөделишкиннеринерин ачызында бүгү күрүне, республика, кожууннар аразының солуннары болгаш журналдар хагыңар дей бергенде, күрүне аппаратазының болгаш хөй-ниити организацияларының ажил-чорудулгазының дугайында боттук информацияга хамаатыларның эргезин хандыраарының дугайында кандыг ындыг чугаа турар боор. Бо чылын солун үндүрер саазының өртээ 40 хууга, полиграфия материалдарының, кывар-чаар материалдарының болгаш өске-даа чүүлдерниң өртөктери өскөн дээрзин билбес улус силер эвес-ле болгай силер. Редакцияларның боттук орулгаларын өстүрер дээн силерниң сүмелеринерге хамаарыштыр алыр чүве болза, экономиканың кошкак болганы-биле рекламалакы дег огулуг чүүлдер чогуң, а ындыг болганда, оларның күсели-биле немелде акша-хөрөңгилер алырының аргазы чогуң билер ужурулг силер. Чагыдып алыкчыларның санын төңчү чок көвүдедир арга база чок, республиканың чурттакчы чонунуң орулгалары ындыг-ла коңчуг бедик эвес болгай.

База бир чүүл. Рынок үелеринде безин бүгү-ле чүүлдерни акша-биле хемчээп болбас. Бо бүгүден аңгыда МИЧ-илерниң сурталдап турары сагыш-сеткил үнези база бар болгай.

Хүндүлүг депутаттар, коңчуг-ла айыылдыг оюнну эгеледиңер. Моон-биле холбаштыр силерге өндүр Фирдоусиниң сөстөрүн сагындырыксаан ийик бис: «Ыштыг дайын өөскүттүн, чалбырааш от, ынчалза-даа аңаа бодуң өрттенир сен». Сөөлгү чыыштың Хоойлужудулга палатазы эңме-тикчок частырыгларны кылган, ынчалза-даа бо частырыг оларның сөөлгү частырыгы болуп болур. Бистиң номчукчуларымыс болур, а ооң-биле чергелештир силерниң соңгукчуларыңар болур үш чүс муң кижиниң дугайында утпаңар.

Бир эвес силерниң шиитпириңер ол-ла хевээр өскерилге чок артар чүве болза, республиканың журналистери амгы чыыштың Хоойлужудулга палатазының депутаттарының хөделишкиннери чүгле Тываның эвес, а Россияның төөгүзүнүң бужар арнынче кири бижиттинген турарын чедип алыр дээш бүгү-ле күженишкиннерни үндүрер. Ону боттандыраар аргашинек бисте бар дээрзинге бүзүрөп болур силер. Күрүнениң информация аайыл чок чорукта чаксаанзыргай эвес болдур бис ийин.

Тыва МИЧ-илериниң кол редакторлары: Гаврилов О.И. («Тувинская правда»), Хертек А.О. («Шын»), Конгар Н.С. («Башкы» журнал), Донгак К.К. («Тываның аныяктары»), Калчан М.К. («Тыва Республика»), Шоюн А.С. («Сылдысчыгаш»), Тываның Журналистер эвилелинин баштаар чери), Куулар Ч.Ч. («Улуг-Хем» журнал, Тываның Чогаалчылар эвилелинин баштаар чери), Ховалыг А.Х.-О. («Эне сөзү»), Череве К.Т. («Улуг-Хем»), Тувак Э.К. («Чаа орук»), Сонам-Байыр К.О. («Танды-Уула»), Сарыглар Д.А. («Хемчиктин сылдызы»).
Кызыл, 2005 чылдың апрель 26.

РЕАКЦИЯ БУРУУ ШАВЫШКЫНГА ТАВАРЫШКАН

Парлалгаже базышкын

Тываның хоойлу бодарадыкчыларының массалыг информация чепсектерин кызагдаарының талазы-биле хөделишкннерин бузу Россия буруу шаап турар.

Российжи парламентаризмнин төөгүзүнде эң баштай болуп турар чүүл – РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң удуртулгасы-биле Россия Федерациязының массалыг информация чепсектериниң кол редакторлары-биле ужуражылгазы апрель 25-26-да Москва хоорайга болуп эркен. Ужуражылганы Федерация Чөвүлелиниң массалыг информация чепсектери-биле кады ажылдажылгазын сайзыраңгайдырынга тураскааткан. Ужуражылганың программасынче кириген «МИЧ, эрге-чагырга болгаш ниитилел – хоойлу бодарадыкчызының туружу» деп теманы бүгү талазы сайгарып чугаалашкан. Россияның бүгү регионнарындан келген парлалганың төлээлери-биле ужуражылгага Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М.Миронов, ооң оралакчылары Д.Ф. Мезенцев (Федерация Чөвүлелиниң информация политика талазы-биле комиссиязының даргазы), В.А. Петров (Федерация Чөвүлелиниң бюджет талазы-биле комитетиниң даргазы), А.П. Торшин, А.В.Артюхов олар киришкен. Тыва Республикандан редакторлар корпузун «Тувинская правда» солуннуң кол редактору О.И. Гаврилов төлээлэн.

Апрель 25-те болган дискуссия үезинде О.И. Гаврилов Тываның массалыг информация чепсектериниң төлээлериң даалгазын езугаар

Россия иштинде туруп көрбээн чүүлү - демократияның кол чаалап алышының - сөстүң болгаш үзел-бодал илередишкннериниң хосталгазынче Тывада халдаашкынның дугайында медегелди кылып, ындыг чүүл республика хамаатыларының тус чер ужур-уткалыг информация алыр конституусу эргезин хажыткан деп чугаалаан. Сөстүң хостуун кызыгаарлааны болгаш массалыг информацияны кызагдааны чүдел дизе, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының күрүне, тускайжыттыңан болгаш районнар аразының солуннарын акшаландыра-рындан ойталааны болуп, ындыг чүүл оларның үндүрүлгезин соксадырынга, а ол ышкаш шүгүмчүлелдиг материалдар дээш МИЧ-илерни суд таварыштыр истеп-сүреринге, суд дамчыштыр цензураны тургузарынга чедирип турар. Сенаторлар, судьяларның дээди квалификациялыг Коллегиязының болгаш Чингине прокуратураның төлээлери киржилгели парламент комиссиязын тургузуп, аталдар болгаш мөзү-бүдүш камгала-лының дугайында билдиришкннерни сайгарарының талазы-биле Тывада эрге-хоойлу ажылалының практиказын сайгарып көөрүнүң дугайында санал-оналды чугаалааннар. О.И. Гавриловтуң медегел-лин российжи регионалдыг массалыг

информация чепсектериниң удуртукчулары ханы килеңээшкнниң уткааннар.

Апрель 26-да Федерация Чөвүлелиниң удуртулгасының кол редакторлар-биле ужуражылгазын тыва хоойлу бодарадыкчыларының сөстүң хостуун кызыгаарлаарының болгаш республикада массалыг информация чепсектерин кызагдаарының талазы-биле хөделишкннерин буруу шапкан резолюцияны хүлээп алган, ооң сөзүгүлелин адаанда парладывис. Ол-ла хүн Федерация Чөвүлелинге «Тувинская правда» солуннуң кол редактору О.И. Гаврилов Тывадан сенатор Л.Б. Нарусова-биле ужурашкан болгаш ону резолюцияның сөзүгүлели-биле таныштырып, республикада парлалгаже кижжи көрүп көрбээн базышкынның дугайында чугаалап берген. Хоойлу бодарадыкчылары биле массалыг информация чепсектериниң аразында чөрүлдээни чок болдуарының талазы-биле эргежок чугула күженишкннерни кылырын Людмила Борисовна бүзүреткен. Российжи МИЧ-илерниң, ооң иштинде төп МИЧ-илерниң талазындан республиканың журналистеринге болгаш хамаатыларынга оларның сөстүң болгаш массалыг информацияның хостуунга адырылбас эргези дээш туржурунга деткимче көргүзүрүнге беленин илереткеннер.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В.М. ОЮНГА
Хоолгазын:
ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. ООРЖАККА

2005 чылда ТР-ниң бюджетин хүлээп ап турар үеде чамдык депутаттарның хөделишкннериниң түңнелинде МИЧ-илерни деткиир хөреңгини ийи ажыг катап кызырган, ооң түңнелинде Парлалга болгаш массалыг харылзаалар талазы-биле агентилелдин эргезинде турар бүгү солуннар, Тываның Ном үндүрер чери, «Улуг-Хем», «Башкы» сеткүүлдер саң-хөө талазы-биле денди берге байдалдарга таварышкан. Херек кырында реклама рыногу, ном садыглашкыны сайзыраваанда, чоннуң амыдырал дендели чавыс турда, ындыг чорук социал угланышкынның солун, сеткүүлдерни доозазын хаарынга чедирер.

чилери болуп тыва чогаалчылар, «Улуг-Хем» литература турлуг уран-чечен сеткүүлү-вүстү оскунар дей бердивис. 800000 рубль дотациялыг бюджетке 8-9 кижжи сеткүүлдү чылда 5-6 катап үндүрүп турду.

Ам ол хөреңгини чире тыртып аппарат, хагдынарының кырында келдивис?! Бистиң республиканың Парламентизи бодунуң ындыг аажылаашкыны-биле чогаадыкчы эвилелдерни тарады сывырыпты. Бүдүн чоннуң дылын одура кезип кааны-биле демей-дир.

Национал культураның догуннаашкыны, тыва улустуң дылының болгаш чаңылдарының турары Ном үндүрер черин, солун, сеткүүлдерниң төрөөн дылынга турары-биле дорт холбашканын бистер шуптувус эки билер бис. Бу негелделер чокта тыва дылды анаа чугаа денелинче үндүр кызыптар, бурунгаар бүгү талазы хөгжүвес апаар. Ооң түңнелинде литература турлуг тыва дыл чоорту чиде бээр, ооң нептередикчилери эвээжеп эгелээр, тыва культурага хоралыг салдарны чедирер. Мооң уржуктарын баш бурунгаар көрүп, болдурбайн барып болур.

Россияның составында эки тура-биле 1944 чылда кирген. Делегей ниитилелдеги ооң дугайын эки билер. Бисте ССРЭ-ниң күрүне шаңналдарының лауреаттары бар (С.Тока, С.Көгел, Д.Бригад, Е.Байынды болгаш өскелер-даа).

Амгы үеде хөөмей болгаш даш чонар уран чүүлдер бүгү делегейде алдаржаан. Улустарны болгаш нацияларны сырый каттыштырар сорулгалыг, Бүгү-делегейниң Шолохов байырлалының бүдүүзүнде тыва литература парлап үндүрер бюджетти чире кезип аппарат. Биске аяс хүнде чаңык дүшкен ышкаш болду.

Улустарның, нацияларның литературага чидирген чаңгыс эвин тып-дилеп чоруу кижилер—бистер, бодунуң дылының болгаш культуразының нептередик-

Дээржилер парламентарийлер, тыва литератураны, ооң иштинде, бирги ээлчегде «Улуг-Хем», «Башкы» сеткүүлдерни болгаш төрөөн дылында үнүп турар солуннарны, ол ышкаш Тываның ном үндүрер черин камгалап, бюджетти эде көөрүн силерден диледивис.

- Ч.КУУЛАР**, ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы, Россияның ЧЭ-ниң баштаар чериниң кежигүнү, ТР-ниң алдарлыг чогаалчысы.
- Ш.КУУЛАР**, Тываның ном үндүрер чериниң директору.
- Н.КУУЛАР**, Тываның ном үндүрер чериниң кол редактору.
- Д.КУУЛАР**, ТКУ-нуң фольклор болгаш тыва литература кафедрасының эргелекчизи, филология эртемнериниң доктору, профессор.
- Н.КОНГАР**, «Башкы» сеткүүлдүң кол редактору.

2005 чылдың апрель 25-26-да Россия Федерациязының Федерация Чөвүлелиниң удуртулгасы-биле Россия Федерациязының субъектилериниң массалыг информация чепсектериниң кол редакторларының ужуражылгазының киржикчилериниң РЕЗОЛЮЦИЯЗЫ

Бистер, 2005 чылдың апрель 25-26-да Россия Федерациязының Федерация Чөвүлелиниң удуртулгасы-биле Россия Федерациязының субъектилериниң массалыг информация чепсектериниң кол редакторларының ужуражылгазының киржикчилери, Тыва Республиканың хоойлу бодарадыкчыларының сөстүң хостуун кызыгаарлаарының болгаш массалыг информация чепсектерин кызагдаарының талазы-биле хөделишкннерин буруу шаап тур бис. Ук хөделишкннер дээрге күрүнениң, тускайжыттыңан болгаш районнар аразының солуннарын акшаландыраарындан парламентиниң ойталааны-дыр, ындыг чүүл бо чылдың майдан тура республиканың ниитилел-политиктиг

«Тувинская правда», «Шын», аныктарның «Тываның аныктары», уругларның «Сылдысчыгаш», херэзженнерниң «Эне сөзү», 4 районнар аразының болгаш оон-даа өске солун-сеткүүлдериниң үндүрүлгезин соксадырынга чедирип турар. Оон аңгыда шүгүмчүлелдиг материалдар дээш МИЧ-илерни суд таварыштыр истеп-сүрер, суд таварыштыр цензура тургузар таварылгалар база бар.

Бюджеттен акшаландырып турар солуннарның үндүрүлгезин соксадыры дээр-ле, Тыва Республиканың хамаатыларының тус чер ужур-уткалыг информацияны алыр конституусу эргелерин хажытканы болуп, чүге дизе 3-4 «сарыг»

солуннарны болгаш реклама уткашынарлыг үндүрүлгелерни санаваска, республикага өске МИЧ-илер артпайн баар.

Федерация Чөвүлелинге, Тыва Республикандан сенаторларга сөстүң хостуун кызыгаарлаарын болгаш массалыг информация чепсектерин кызагдаарын, Тыва Республикада күрүнениң, тускайжыттыңан болгаш районнар аразының солуннарын саң-хөө-биле боой тударын соксадырының талазы-биле хемчеглерни алыр делегилги кыйгырдывис.

2005 чылдың апрель 26-да ужуражылгага хүлээп алган.
Москва хоорай.

ПАРЛАЛГАГА УДУР – ЧОНГА УДУР

Эргим номчукчуларга парлалгага хамаарышкан эпчок чүүлдерни шын чедирерин кызыдып, чамдык кара кайгамчык чүүлдерни кирип көрейн. Чүге дизе «деткэн», «солуннарга акша шнитпиленген» деп медээлер алызында шынга дүүшпес хире апарган. Будалдырып, сагындырып чокка хенертен акша казып, бирде бир чаңнап, каш хонгаш, өскээр хөделип турар мындыг чиктиг байдалды тодарадыксааш, Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазынга барып четтим.

Ниитилелдин онзагай кезээ болур журналистерден, солуннардан ол хире хөй акша казып каарга, берге дээрзин Хоойлужудулга палатазының социал айтырыглар талазы-биле комитетиниң даргазы Т.Б. Куулар эки билип, сагыш човап орар болду. Хоорайдан депшиткен депутат З.Н. Сат башкылар дээш туржуп, солуннар акшазын оларже чая баскан деп билип алдым. Журналистер башкылар дег, база-ла ижер-чиир хырынның, ажы-төлдүг, өзүп орар салгалга өөредилгели чүүлү парлап турар кижилер ышкажыл. Өөредилгеден-даа херин делгем айтырылганы чырыдып, хөй-ниитиниң үзел-бодалын хевирлип, чурттуң

тирген. Парлалганы акша-биле боогдаар улуг хоойлу төлевилели белеткеп алган олурлар. Ынчан шуптувус дыңнап орувуста, бо чылдың бюджетинде солуннарга көргөн акша-хөреңгилерге дегбес бис деп аазаан. Ол сөзүн эзевезэн. Телевидениге депутаттар парлалганы деткиир деп медээ-даа чаңгыланган.

Оон чүү болган деп бодураар силер? Бюджеттин ийги номчулгасында парлалгадан барык 10 млн. акшаны казаан, башкылар шалыңыне кириер кылдыр бадылаан.

Мындаа чаа-ла парлалга акшазынга дегбес мен деп орган депутатка четтим. Чондан сонгуткаш, чоннуң на номчуур эргезинге дээп турары кандаай чүве ирги деп бодал-биле. В.Г. Вальков Чазакка парлалга харылап турган болгаш бистиң кээргенчиг байдалы-высты билер деп бодал-биле. Ол Чазактың парлалгага хамаарышкан политиказынга, чамдык солуннар-

ның парламентини шүгүмчүлөп турарынга таарышпас мен деп чугаалады. Чаргыдаа дыңнаксавазымны, чүгле устав езугаар солун үндүрүп ордан башка, өске чүүл сонургавазымны айтып, чүгле номчукчу канчаарыл деп айтырып салыксаанымны чугааладым. Тургузукчулар билзин дидир. Каа-Хем кожуунуң чону «Шын», «Тувинская правда» солуннарны номчувайн турар бис, оларның акшазын казыңар деп саналдаан деп, В.Г. Вальков мынчалды. Солуннарның акшазын казааны шын, ол дээш бодуну чектевес мен дидир. Номчукчуну когаратканынга-даа, журналистерни куруг арттарынынга-даа хараадавас-тыр деп билдим.

Ол аразында депутат В.Сафрин кирип келгеш, чугаага киржип, парлалганың шалыңын долзуу-биле башкылар акшазынга берипкен бис, силер шалыңны бодуңар ажылдап алыр силер дидир. Башкылар акша ажылдаар арга чок,

уруглар өөредир улус-тур диштилер. Угаан ажылы берге, ажыл шагында солун үндүрер бе азы акша дилени сен бе? Реклама берикчилери чокта, кайыын ону тыптынарыл? Келир чылын чүнү-даа бербес бис дидирлер. Бодавыже, депутаттың чылыг олудунга ам-даа олурксап турар хевирлигер.

Бюджет ажылдакчыларының шалыңыга немере 20 хуу дээш аажок туржуп турар болчук силер, ам биске ол хуу хамаанчок, ындында-ла чүгле чаңгыс аай тариф четкизиниң разрядында олурар багай журналистерден оларның акшазын хавырып алган ышкажыңар чүл дээримге-даа, тоор ужур чок. Силерниң шалыңыңар 30 мун, бистиң 2-3 мун, ыя ол биче шалыңны шуут канчап алыр силер-даа дидим. Тодуг кижжи аш кижини канчап билер. Боттарын эвээш шалыңга борта олурткаш, он кижиниң шалыңын тыпкаш, чонга солун үндүр дээр болза, бир дугаарында, бижиер салым-чаяны чок, ийде, акша эвээш дээш алгыржы бээр, үште, кайнаар-даа диленип ха-

лыырга, акша тывары берге. Өкпелевейн-даа, бот-хандырылганы ындында-ла кызыдып турда, журналистерни сотка олуртуп, чоннуң берген мандадын номчукчуга удур углап турары черле кичир.

80 чыл төөгүлүг, Тываның кандыг-даа эрге-чагыргазының үезинде чүгле чонунга төлептиг бараан бооп келген тыва парлалга ам бо хүнде каш борбак кижиниң хуу хомудалының тайлымы-биле эстип чидер дей берди. Чараш аазаашкын-биле чон көгүдүп тургаш, эрге-чагыргага саадалкаш, оларның канчаар хөдели бээрин чон база билип, кичээниң чорза, артык эвес. Эрге сүрер, хөй акша ал чиксээр чорук хоптак сеткилге – он кара нүгүлдүң бирээзинге — хамааржыр. Шупту чүве мөңге эвес, бөгүн сен дарга сен, эртенінде сонгутпайн барып болур сен. А чоннуң сүр-күжү — мөңге. Ооң одун Тываның алдарлыг оолдар, кыстары – журналистер, күшкүрүп турар.

Артык ХОВАЛЫГ,
«Эне сөзү» солуннуң кол редактору.

ПОЛИТИКА ДОЛГАНГАН БЮДЖЕТ

Чоннуң сөзү күштүг болгаш үнелиг

Республиканың 2005 чылда бюджетин апрель төңчүзүңгө чедир Хоойлужудулга палатазының депутаттары хүлээп албаан. Комитеттер хуралдарындан эгелээш, чыыштар саны 30 чоокшулаан. Бо чылын РФ-те болуп турар өскерлиш-киннерге хамаарыштыр Тываның бюджетин кончуг нарын болгаш чамдык адырларны республика бюджетинче шилчидипкен. Ынчангаш бюджет кызагалды дораан Тываның социал-экономика байдатын кудуладыптар. Чоннуң амыдыралы баксыраар, Чазак Даргазының болгаш Чазактың ажылының үненин баксырадып, сотка олуртуп болур. Мындыг таарымчалыг байдалдар тургустунуп кээрге, политиктерге амдангы чөмүш болуп, саңхөө айтырылганын янзы-бүрү чылдагааннар тып хүлээп алырын аткаарладып, республиканың чонун, сонгукчуларын ажа халып, Москваже меге кыйгырыгчагаалар бижип, эргедужаал дээш хөрек-чүректерин хайнып чоруур политик депутаттарының сеткил-хөөннерин ачыттынып келгилээни ол. Россияда 4 ай иштинде саңхөө айтырымы

шиитпирлеттинмээн регион чок. Оларның ажыл-агыйлары шуудай бергилээн.

Бисте Хоойлужудулга палатазының каш санныг депутаттары республикага шаптарызын багай чүүлдерни кылып четтигипкеннер. Ол дээрге кышка белеткел ажылдары, орук тудуу, «Час чылды чөмгөр» дижиривис чер ажылдарына белеткелдер, бугасумун аштаары, техника септелгези, төндүр кылдырмаан тудуглар, биче бизнес дээш, ажыл-үүлениң кол адырлары акшаландырышкын чогуңдан турупканнар. Акша албаска амыдырал кудулаар, ажыл-төл аштаар болгай.

Политик депутаттарының эчис сорулгазы бүдүп эгелээни ол. Бюджеттин бирги номчулганында делегей рыногунга нефтинин бедик өртээ дээш алыр ужурулг элээн каш чүс миллион акшаларны албас кылдыр будап каапкаш, улуг чидиргеге чедирген. В.Оюн, К.Бичелдей баштаан бөлүктүң чөрдүзүлүг политиказы улам ханылап бар чыдарын өскерип болур. 2005 чылда сумуларга бот-башкарылганың кончуг нарын өскерилгелери болур.

Ону дүрген аайлап-баштап, уставтарын ажылдап кылып, депутаттарын, баштаар органнарын сонгуп шуудатпас болза, салдыг сорулгаларны күүседир бергедеп каар. Хайлыг, бо чугула айтырылганы дугайында Чазактың хоойлуларының төлөвилелдерин бадылап бербейн, шаптыктап туруп берген. Орта политиктеривис көдээниң бөдүүн ажыл-ишчи кижилеринге шаптарызын уржуктарын база берип четтигиптер боор.

Бөлүк депутаттарының тың логиказы мырыңай кайгамчык. Республикада бюджет кылдыныгыларын санап билер кижиге чок деп, олар санаан. Башкарыштыдамызын бадыткап, өскээртен башкарыштын дилээн кыйгырыгчагааны Россияның Чазаның Даргазынче чорудупкан. Депутаттарының өг-бүлелеринин саңхөөзүн өске кижиге берипсе чүү боор ирги? Республиканың саңхөөзүн өскерткен башкарага тускай регион болуп шыдавазын билерде улуг угааның-даа херээ чок ышкакыл.

База бир элдептиг болушкун — Хоойлужудулга палатазының даргазы Оюн баштаан Бичелдей, Вальков,

Балчий-оол, Дамба-Хуурак олар православ хүрээ тудуңдан манза оорлап аппаарга, Тывада национал айтырылгалар чидигленген кылдыр база аттарын салгаш, Москваже чорудуптар. Бир эвес ындыг үймээн болган болза, депутаттар аңаа удур кандыг хөмчөглер ал чорутканыл?

Хүндүлүг бөлүк депутаттары! Силерге бедик эргедужаалды, чедер болгаш артар акша-көпеекти, халас машина-балгатты Тываның чону бүзүрел-биле сонгуп алгаш, хайырлаан. Ынчангаш республиканың социал-экономика хөгжүлдезинге төлөптиг үлүг-хуунарны кирип, кара күжү, дерибиле ажы-төлүн азырап, өөредип чоруур кижилербиле ужуражып, оларның хергелелдерин көрүп, боттут дузаны Чазак-биле сүмележи тургаш чедирип, коллективтиг үнүүшкүннерни кылып, ажылыңарның утказын тайылбырлап, корум-чурум, оор-сук, национал айтырылгаларны чогумчалыг шиитпирлеп, чедин-местерже сагыш салып, оларның эрге-ажыын камгалап чоруур болзуңарза, силерни чон хүндүлээр апаар.

Хүн бүрүзүңде аажы-чаңы өскерлип чоруур «Бичи Березовский» баштаан хуу «Риск» солунну долганып, бактаашкынның багай сестери долган Ооржактарны оорлар кылган, алдан-маадыр өгбелерни оор дээрбечилер кылдыр хуулдурган, келир үениң салгалдарының кижизидилгезинге багай салдарын халдадып турар «сарыг» солунну чөпсөк кылырын кажан-даа сүмелесес бис. Төрээн чериңерге, ооң аккөк хөмөңүңерге, каас-чараш бойдузунга, казар байлактарыңа, делегейге хөмөң-сыгыды чаңгыланган хүндүлээчел чонуңарга чоргаарланып, оларның алдар-адын камнап, бот-башкарылгалыг тускай регион бооп артарыңа дузалыг болуп, өскээртен саңхөө башкарыңарны дугайында негелделеринерни соксадып, чуртувустуң нити сайзыралыңа хуунарны кириштирип, эп-чөптүг байдалын тургузарыңарны чон күзеп турар. Чазак-биле месилдежирге, чон

түрээр. Ада-ие алгыжарга, ажы-төл түрээр. Оон буруулуг болур кижилерни угадып билири берге эвес.

Силерниң чорудуп турар политикаңар чонче угланмаан, амы-хууда херээр дээш Тываның аталдарын кудуладып, Москваже чагаа бижип туруп бээрине кымга-даа таарымчалыг эвес. Дыл-домаа сайзыраңгай эртеменденивс Бичелдей 10 ажыг чыл иштинде хуу солун дамчыштыр улус, Чазак бактап келген болгай. Ам элээн каш чылдар уламчылаар болза, назыны улгадыр, амыдыраар арга-шинээ кудулаар. Эки сөстөр эмнээрин, багай сөстөр бачыттыг боорун утпас херек.

Хүндүлүг Хоойлужудулга палатазының депутаттары! Нити Россияда безин хөй өскерлишчиннер түңнелинде сегип, бут кырынга туруп кээри бергедеп турда, бистиң хензиг Тыва-ысты политиктер ол-бо чазарлаарга болур бе? Оожургап, соксап, ажыл-агыйже дорт кириптеринерни күзеп тур бис.

Ак-Довурак хоорайның чонундан, хоорайның Төлээлекчилер хуралындан, хоочуннар эвилелинден, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының политчөвүлелинден.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

Хүндүлүг бай-тайгажылар, чаңгыс чер-чурт-тулгарым!

Апрель 17-ниң хүнүңде болган соңгулдаларга силер меңээ бүзүрөп, бадылаашкыннарыңарны бергениңерге четтиргенимни илеретпишаан, бүзүдөгө чүгле экини күзедим!

Май айның 8-те болур соңгулдаларга мени катап деткиир боор силер деп бүзүрөп артым.

Бай-Тайгааның № 13 соңгулда округундан Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга депутаттың кандидады

Алексей Иванович ОЧУР.

Апрель 1-де Тываның сарыг шажын ажылдакчыларының аразыңа болуп эрткен шуулганга чаа Камбы-ламаны сонгаан. Бо удаада соңгулда чон аразыңа артык, хоозун «дидир-дидир» чок, ажыл-ишчи байдалга эрткен. Эргелелде болгаш республиканың аңгы-аңгы булуңнарында ажылдап чоруур лама башкылар боттарының хүн бүрүдө таваржып чоруур байдалдарын, келир үеде канчаар ажылдаарын, чедер-четпестерин түңнөп, ажыт-чажыт чокка чуугаалашканнар. Лама башкылар чаа Камбы-лама кылдыр Сат Апыш-оол Шууракаевичини, шажын ады-сагылы-гелонг Джамбел Лодой башкыны чаңгыс үн-биле сонгааннар. Апыш-оол Шууракаевичиниң долчу намдарын кысказы-биле таныштырарга мындыг: 1975 чылдың август 21-де Чөөн-Хемчик кожууннуң Хөндөргей суурга төрүттүнгөн. 1991 чылда Суг-Аксының ортумаа школасын дооскаш, ол-ла чылын «Кандануңолинг» дуганга сургуул болуп, ийи чыл иштинде сарыг шажынның эге билгилеринге өөрөнгөн. 1993 чылда гецул сагылды Бурятияның Иволга хүрээзинге геше лхарамба Джамбел Ринчен башкыдан чаларадып хүлээнгеш, Санкт-Петербургда хоорайда «Гунзечойнен» дацанче өөредилгезин уламчылаары-биле айттанган. Нева хемнин эринде дацанга үш чыл иштинде сургуулдаан. Башкылары Джамбел Лодой башкыны өөредилгеге сундулуун болгаш эки сагылга-чурумун үнелеп көргөш, Мурнуу Индияда сарыг шажынның дээди өөредилге чери - Дрепунг Гоман хүрээ-университетинче чоргусканнар. 2000 чылда Джамбел Лодой башкы долу шажын сагылын хүлээп, Чырыкылыг XIV Далай-Лама башкының бодундан гелонг (хелиң) сагылды хүлээп алыр аас-кежиктиг болган. Хелиң сагылгалыг лама дээрге 253 сагылгаларны үревейн күүседирин хүлээнген лама башкы болур ужурулг.

Болуп эрткен шуулган Тывада сарыг шажын сайзырап, Камбы-ламаның эргелелиниң институту деп адап болур тускай бот-башкарылгалыг төп бут кырынга тургустунуп келгенин херечилеп турар. Эргелелдиң бо хүннерге чедир тургустунуп, ажыл-агыйы чогумчалыг аайлажып-башкарыштарыңа лама башкыларың болгаш ооң мурнунда ажылдап чорраан Камбы-ламаларның үлүг-хуузу улуг болганын демдеглээри чугула. Оларның кижиге бүрүзү

Таныжыңар:

Тыва Республиканың V Камбы-ламазы — Апыш-оол САТ

Тыва чуртувуска катап бодараан сарыг-шажынның мөңгө өөредин чонга непередип тарадыр талазы-биле, кижиге бүрүзү сеткилденен Богда бурганга болгаш ооң өөредилгезинге бүзүрели оттурунче угланган хөй-хөй каракка көзүл-бес-даа болза, келир үеде чаяаттынып келир арыг сеткилдиң чылдагааннары тургусканнар.

Ыдык Хуралды баштап эртирп турган Тываның IV Камбы-ламазы Март-оол Норбу-Самбуу башкы дүжүлгезинден халажырының мурнунда үш чыл иштинде кылып чоруткан ажыл-ижин башкыларга илеткээн. 2002 чылдан эгелээш бо хүннерге чедир, мооң мурнунда туруп көрбээн чаартылгалар болгаш улуг-улуг ажыл-херектер кылдынганын демдеглээн. Чижээлээрге: 1. Камбы-лама эргелелиниң мурнундан даштыкы күрүнелериниң болгаш Россияның девискээринде буддистер-биле, шажын-хит удурткучулары-биле быжыг харылзаа тудуп, кады ажылдажылга дугайты ийи талага эптиг керээ-дугуржулгаларны чарып, ону боттандырырынче угланган ажылдар организастаттыңан. Бо хүннерде салдыг сорулгаларга хамаарыштыр тургустунган харылзаалар көскү түңнелдерни көргүзүп эгелээш.

2. Бурятияда, Калмыкияда, Санкт-Петербургда, Москвада Тываның Камбы-лама эргелелиниң Төлээ черлерин ачыткан. Төлээ черлерин болгаш Камбы-ламаның томуйлаан төлээлерин таварыштыр тус-тус черлерде шажын ажылдакчылары-биле база ында өөренип турар тыва хуурактар болгаш лама башкылар-биле быжыг харылзаалар тургустунган.

3. Азий диптин күрүнелериниң бүгү буддистериниң президентизи, Моолдун Камбы-ламазы Чойгамзы биле Тываның Камбы-ламазы удаа-дараа ажыл-ишчи ужуражылгаларны кылып, боттут дугуржулгаларны чоруткан. Моолдун хүрээлеринге лама-

ларны өөредип белеткээрин Камбы-лама азаан.

4. Улаан-Бааторнуң, Калмыкияны, Бурятияны болгаш Индияны хүрээлеринге янзы-бүрү эртеменниг ламаларны өөредириниң дугайында узун хуусаалыг дугуржулгалар күүсеттиңип, дээди эртеменниг лама башкылар доозуп кээп эгелээш.

5. 2003 чылдың сентябрьда Ыдыктыг IX Богдо-Кегээн Башкы болгаш «Намгыял» хүрээзиниң лама башкылары моорлап келгеш, «Калачакра» мандалазын тургузуп, чүге-даа деңгеп четпес үнелиг өөредин Тываның, Калмыкияны, Бурятияны, Россияны, Моолдун болгаш өске-даа күрүнелерден өөредилгени дыннаар дээш келген хөй санныг чонну эрттирер талазы-биле Камбы-лама эргелели Тыва Республиканың Чазак-биле демнежи, дагынган ажылдарны бедик деңгелге организастап эрттирген Богдо-Кегээн башкыыс боду үнелээни — биске улуг чоргаарал.

6. Дуган-хүрээниң иштин шажынчы езу-биле каастап-дерири-биле тускай эртемениг чорукчуну чалап, хөй түңнүг акша өртектиг септелгени «Цэчэнлиң» хүрээзинге кылган. Республиканың кожууннарында чоннуң тейлеп баары дуган-хүрээлер ачыттыңылаан, оон аңгыда хууда улустуң күзөл-дери-биле, оларның долу деткимчези-биле чер-черлерде сувурганнар тургустунуп турар.

7. Кызыл хоорайның аэропорт баар орукта Шивалха Ринпоче башкының удуртулгасы-биле, Тываның Чазаның, Кызыл хоорай чагырганының болгаш хөй санныг деткимче чоннуң ачызында Бойду-Сады сувурганы туттунган. Ону тударыңа Анета Шериг-ооловна Бодур-Ооржактың амы-хуузуна кириген үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг болганын онзалап демдеглээри чугула.

8. Камбы-лама эргелели келир үеде эртеменниг башкылар белет-

кээринче улуг кичээңгейни салып турар. Эргелелге бичи сургуулдарны белеткээш, Россияның девискээринде болгаш Индияның хүрээлеринче өөренип чоруур-рунга херек виза-саавырларны белеткээш, чедер черинге чедирип турар.

9. Кожууннарның даа-ламалары-биле быжыг харылзааларны тургузуп, эки түңнелдерлиг кады ажылдажылганы организастаан. Оларның аразында чылдың-на Шагаа байырлалдарының хүннеринде Камбы-лама кожууннарны кезип, чон-биле чолушуп, мөргүл номчууру чаагай чаңчыл апарган.

10. Индияда болгаш Россияда өөренип турар хуурактарга деткимче, дуза чедирери-биле ачы-дуза марафоннарын каш удаа артистерниң күжү-биле эрттиргеш, чондан кирген орулганы ырак-узак черде сургуулдарже чорудуп бээр ажылдарны ам-даа үргүлчүлээри күзөңгич.

Бо санаттыгын ажыл-херектер дээрге Камбы-лама эргелелиниң хүн бүрүдө кылып чорудуп турар хөмчөглериниң кезик-чамдызы дээрзин айтса чугула деп, Март-оол Николаевич демдеглээш, «Цэчэнлиң» хүрээзи ачыттыңыңандан бээр беш чыл дургузунда чеже-чеже кижилерниң сагыш-сеткилинге оожургалды, амыдыралды бергелерин ажып эртер бүзүрелди, келир үеке чырык идегелдин чулазын хайырлаанын кым-даа санап четпес деп бодунуң илеткелин дооскан.

Камбы-лама Март-оол Николаевич ажылдап келген үезинде деткип келген лама башкыларга, Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шериг-оол Дизижикович Ооржакка болгаш ооң уруглары Анета, Марита, огулу Андриян Шериг-ооловичиге, Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Калчанович Донгакка, Тываның Улуг Хуралының ийи палатазының депутаттарыңа, Россияның Маадыры, Россияның Онза байдалдар

ямызының сайыды Сергей Күжүгетович Шойгуга болгаш хөй санныг сагыш-сеткилинден аргасүмезин, боттут дузаны чедирип, деткип чоран чонунга мөгөйип, улуу-биле четтиргенин илереткен. Чаа соңгуткан Камбы-ламаның ажыл-ижинге чедирешчинерни күзеп, бодунуң арга-дуржулганын харам чокка дамчыдып бээрин азаан.

Ыдык Хуралдың шиитпирин биле эргелелдин уставыңа чаартылгаларны база киригеннер. Оон мурнунда Камбы-лама дөрт ора-лакчы Дид Камбы-ламаларлыг турган болза, ам чүгле чаңгыс ора-лакчылыг болур. Дид Камбы-ламага Бурятияның Иволга дацанында «Дашичойхорлинг» институтунуң доозукчузу, кечил сагылды Мерген Дамба-Доржуевич Монгушту томуйлаан. Камбы-лама дүжүлгезинге үш чыл соңгудуп турган болза, ам беш чыл хуусаага соңгудар. Ынчангаш чаа соңгуткан Камбы-лама Апыш-оол Сатка беш чыл дүжүлгеге саадап, эргелелдин ажыл-агыйын удуртуп улуг хүлээлге онаашкан. Апыш-оол Шууракаевичини Камбы-лама дүжүлгеге саадап олуртур езулал «Совет Тываның 5 чыл ою» стадионга апрель 30-де 14.00 шакта болуп эртер. Байырлалга Моолдан, Санкт-Петербурдан, Калмыкиядан, Бурятиядан болгаш өске-даа черлерден чалаткан улуг башкылар киржиң келир. Программага шупту лама башкыларның киржилгези-биле улуг «Данбармаа» азы Будда бурганның өөредилгези октаргайга делгереп таразын дээш мөргүл-номналга, Камбы-ламаның дүжүлгеге саадаарының тускай езулалы болгаш артистерниң оюн-тоглааы болур. Тываның Камбы-лама эргелели бүгү-ле ара-албаты чонну, чуртувустуң аалчыларын кайгамчык чараш езулал-байырлалче чалап тур.

Орлан ДАМБА-ХУУРАК белеткээн.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Хоойлузудулга палатазы 2005 чылдың февраль 10-да хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2005 чылдың март 17-де чүүлүг деп көргөн

1 чүүл. “Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 29-та үнген № 1027 УХ-1 (“Тувинская правда”, 2004, декабрь 31) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай, № 1215 УХ-1, 2005 чылдың март 31.

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 37-ги капсырылга

“Хөнделең” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Хөнделең сумунуң кызыгаары дараазында черлерни таварып эртер:

соңгу талазындан: Алды-Шивилиг хемниң бажын таварааш, 157 дугаарлыг чер дем-дээден соңгу-чөөн чүкче углай Таскыл-Тайгаже үндүр (МЗ-160). МЗ-160-дан Кызыл-Тайганы таварааш, Улуг Тангалыгның (Үстүү-Ай-Ой) оң талакы адыры болур (МЗ-166) соңгу-чөөн чүкче углай, ады чок кара сугнуң бажыңче үне бээр. Ооң соонда мурнуу-чөөн чүкче углавышаан, Кызыл-Тайга кырны карыштыр Алды-Ак-Ой хемниң суг бажын эртер болгаш ол-ла хевээр 20 км черге чоруур;

чөөн талазындан: Алды-Ак-Ой хемден ниитизи-биле мурнуу чүкче угландыр Кызыл-Тайга кырны таварыштыр Алаш хемге чедир, ооң соонда Алаш хемниң уну-биле солагай талакы хаяларга чедир чоруур болгаш “Куу-Даг” арат ажыл-агыйының чөөн талакы азыңга чедир чоруткан. Алаш хемден кызыгаар Дылан-Тайга кырны таварыштыр мурнуу чүкче чоруур болгаш копка орукка чедир 11 км черге чедир чоруур. Копка оруктан мурнуу-чөөн чүкче Дылан-Караны тавары, Кызыл-Мажалык — Хөнделең автоорук таварыштыр, Эдегей хемни болгаш хем шынаазын каржып эртер, Даш-Бажы болгаш Бош-Даг кыры-биле Кызыл — Тээли автоорукка чедир чоруткаш, чөөн талакы кызыгаар тудушкаан таварып эртер;

мурнуу талазындан: чөөн кызыгаар-биле белдирден соңгу-барыын-барыын чүкче углай каналга чедир 1,8 км чоруур, канал көвүрүг-биле каржып эртер болгаш мурнуу-барыын-барыын чүкче чижеглей 5 км черге чоруур, Кызыл — Тээли автооруктун хенертен эгген черинге чедир, Шивилиг-Дагның соңгу дагларында

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 51-ги капсырылга

“Сарыг-Сеп” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү - 973 га, ооң иштинде көдээ ажыл-агыйга ажылгаар черлер - 7799 га, ооң 1158 газы - тараа шөлү, 6424 газы - одар черлери, 4983 газы - өске-даа хереглелдин черлери.

Черни хувааганы: суму чагыргазының черлери - 2510 га; арат ажыл-агыйларының - 2321 га, хууда дузалал ажыл-агыйларының черлери - 709 га, үлетпүр, транспорт, энергетика болгаш харылзааның - 12 га, күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлери - 4971 га, күрүнениң чер курлавырының черлери - 2450 га, ооң иштинде эде үлелге фондузунуң - 2450 га.

Соңгу талазындан кызыгаар Шан дамыраактың оң талазында тургускан МЗ-1-ден мурнуу-чөөн чүкче угландыр МЗ-2-ге чедир, ооң соонда мурнуу-мурнуу-барыын чүкче МЗ-3-ке чедир, ооң соонда мурнуу-барыын чүкче МЗ-6-га чедир, ынчан Оштан дамыраакты карыштыр эртер. МЗ-6-дан соңгу-чөөн чүкче МЗ-37-ге чедир болгаш оон Мерген хемниң солагай талакы эринде тургускан МЗ-8 точкага чедир чоруур;

чөөн талазындан: МЗ-8-тен Мерген хемниң

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 52-ги капсырылга

“Бояровка” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү 53779 га, ооң иштинде көдээ ажыл-агыйга ажылгаар черлер - 26447 га; ооң 9200 газы — тараа шөлү, 178 газы — сикен шөлү, 17234 газы — мал одары, 27332 газы — өске-даа сорулгаларга ажылгаар черлер.

Черни хувааганы: суму чагыргазының черлери - 1854 га, “Копту-Аксы” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң - 4230 га, арат ажыл-агыйларының - 367 га, хууда дузалал ажыл-агыйларының - 709 га, үлетпүрнүн, транспорттун, энергетиканың болгаш харылзааның черлери 32 га, күрүнениң арга-арыг фондузунуң

өскерилгелерни кирир:

37, 51-ден 61-ге чедир капсырылгаларны чаа эдилге-биле бижири (кошкан).

2 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп эгелээр.

чедир чоруткан. Оон соңгу суггарылга каналы-биле болгаш чижеглей соңгу-соңгу-барыын чүкче углай Хөнделең хемни дургаар, Хөнделең сумузуңуң чөөн талазындан хову оруу-биле оңгарның кежилген черинге чедир чоруур. Оон ыңай кызыгаар хову оруу-биле мурнуу-барыын чүкче угландыр 3 км черден ол оруктун чөөн чүгүнде хенертен ээр черге чедир чоруур. Ээр черден Кара-Хаяның мурнуу даг эдээ-биле, ооң соонда Кара-Хая болгаш Арбал-Даа деп дагларның аразында өзен-биле эртер хову оруу-биле, мурнуу-барыын-барыын талаже угландыр, оон ыңай арганың кыдыкы кызыгаары-биле Арбал-Дааның, Хөлчүк хөлдүн кыдыкы кызыгаарындан 1 километрден МЗ-139-ка чедир. Маңаа Аксы-Барлык сумунуң чери-биле чыпшыр чыдар черлери төнер болгаш Бай-Тайга кожуун-биле кожалашкак черлер эгелээр. МЗ-139-тан арга таварыштыр кызыгаар Кара-Даш (МЗ-145) даанга чедер, ооң соонда даглар таварыштыр Үстүү-Хөнделең хем болгаш Алды-Хөнделеңниң каттышкан черинче үне бээр. Ооң соонда кызыгаар Алды-Хөнделең хемниң агым аайы-биле үнген черинге чедир өрү чоктаптар;

барыын талазындан: Алды-Хөнделеңниң бажындан арт кырын таварыштыр Огар хемниң (Туошпа) үнген черинче болгаш ол-ла хемниң агым аайы-биле куду хем аксынга чедир (МЗ-155), а Огар хемниң аксындан өрү алзы Алаш хемниң агым аайы-биле МЗ-156-га чедир чоруурлар, Алаш хем Алды-Шивилигке кирип чыдар. МЗ-156-дан Алды-Шивилигның агым аайы-биле өрү алзы МЗ-157-ге чедир болгаш Даш-Дагны тавары ниитизи-биле соңгу-чөөн чүкче углай Таксыл-Тайгазынга чедир (МЗ-160) чоруткан.

агым аайы-биле куду, Мерген хемниң солагай талакы эринде тургустунган МЗ-9 точкага чедир. МЗ-9-тан арга таварыштыр МЗ-11-ге чедир, (Тархан хемниң үнген аксындан) мурнуу-чөөн чүкче углай 2,1 км чоруур. Ооң соонда Тархан дамыраак-биле куду, МЗ-12-ден МЗ-13-ке чедир, МЗ-26-га чедир, ооң соонда мурнуу-мурнуу-чөөн чүкче дыйлагар шыйыг-биле Даниловка суггарылга системаның тараа шөлүнүн кыдыы-биле Дерзиг-Аксы сумунуң барыын талакы кызыгаары-биле каттышкан черлээш, Каа-Хемге чедир чоруур;

мурнуу талазындан: Каа-Хемниң белдиринден куду Каа-Хем деп хемниң агым аайы-биле, хемниң адыры-биле, Сарыг-Сеп суурнуң тудуг тудар чериниң мурнуу кызыгаары-биле Шан ортулукка чедир (Шан хем-биле Каа-Хемниң каттышканы) чоруур;

барыын талазындан: Шан хемниң үнген аксындан Шан хемниң агым аайы-биле өрү алзы соңгу-чөөн талаже углай Бояровка сумунуң чер ажылгалының кызыгаары-биле тудушкан МЗ-1-ге чедир чоруур.

- 25000 га, күрүнениң чер курлавырларының - 21587 га, ооң иштинде эде үлелге фондузунуң - 21141 га.

Бояровка сумунуң чер ажылгалының составынче Бояровка суурнуң тудуг тудар чериниң кызыгаары, “Копту-Аксы” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң черлери, арат-тараачын болгаш хууда дузалал ажыл-агыйларының черлери (Присельныйның участогу, Хайырлыгның болгаш Чедерниң участоттары) кирип турар.

Присельный участоттун кызыгаары соңгу

талазындан Чанды-Хем дамыраакче кирип чыдар ады чок дамыраактың бажындан эгелээш, ниитизи-биле чөөн талаже углай, Курлуг-Хем деп кара сугнуң үнген аксы-биле чоруткаш, Медвежий дамыраакты кежилдир эрткеш, Ак-Хем деп дамыраакка чедир чоруткан;

чөөн талазындан: Ак-Хем дамыраак-биле куду алзы Шан хемниң каттышканыга чедир, оон ыңай Шан хемниң агым аайы-биле куду МЗ-1-ге, ооң соонда Шан хемге чедир, Шан ортулукка чедир. Ооң соонда Каа-Хемни кежилдир эртер;

мурнуу талазындан: Көк-Хаак сумунуң черлери-биле каттышкан Каа-Хемниң солагай талакы эри-биле куду алзы МЗ-56 точкага чедир чоруур;

барыын талазындан: МЗ-56-дан соңгу-чөөн талаже эггеш, МЗ-58-ке чедир, а оон мурнуу-чөөн талаже углай МЗ-61-ге чедер. МЗ-61-ден соңгу-чөөн чүкче углай МЗ-63-ке чедир, ооң соонда соңгу-барыын-барыын чүкче МЗ-64-ке чедир 4,7 км, а оон соңгу-чөөн талаже 11,5 км МЗ-69-ка чедир чоруткан. МЗ-69-тан кызыгаар долгай шыйыг-биле Копту хемге чедир, ооң соонда Копту хемниң агымы-биле өрү, оон соонда чижеглеп тургузуп каан кызыгаар-биле, арга ишти-биле чоруткаш, сумунуң соңгу талакы кызыгаарының каттышкан белдиринге чедер. Барыын талакы кызыгаар Кундустуг сумунуң черлери-биле каттышкан черге чедир шөйлүп чоруткан.

Хайырлыг участоттун шугумналдыр чоруткан кызыгаары соңгу таладан МЗ-1-ден Кундустуг сумунуң черлери-биле каттышкан черден эгелээш, тулааланчак тарылга шөлүн кежилдир чоруткан болгаш МЗ-10-га четкен, ооң соонда дыйлагар шыйыг-биле кезек демдектер таварыштыр ниитизи-биле мурнуу-чөөн чүкче углай МЗ-18-ке четкен. Мында Кундустуг сумунуң черлери-биле каттышкан черде төнгөн;

чөөн талазындан: Көк-Хаак сумунуң

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 53-кү капсырылга

“Бүрен-Хем” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү - 44023 га, ооң иштинде: көдээ ажыл-агыйга ажылгаар черлер - 33519 га; оларның 7303 газы - тарылга шөлү; 277 газы - сикен шөлдери; 25927 газы - одар шөлү; куругун чыдар черлер 12 га, өске-даа шөлдериниң саны 1054 га.

Черни хувааганы: суму чагыргазының черлери -1410 га; “Бүрен-Хем” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң черлери - 3324 га; арат ажыл-агыйларында - 667 га; хууда дузалал ажыл-агыйларында - 795 га; үлетпүрнүн, транспорттун, энергетиканың болгаш харылзааның черлеринде - 16 га; күрүнениң арга-арыг фондузунда - 9190 га; суг фондузунуң черлеринде - 342 га; күрүнениң чер курлавырында - 28278 га, ооң иштинде чер үлелгезиниң фондузунда - 27322 га.

Бүрен-Хем сумунуң чер ажылгалының составынче Бүрен-Хем суурнуң тудуг тудар черлериниң кызыгаары болгаш “Бүрен-Хем” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң чери, арат-тараачын ажыл-агыйларының болгаш хууда дузалал ажыл-агыйларының черлери кирип турар.

Кызыгаарың эртер черлери: соңгу талазындан: Каа-Хем арга-ыяш ажыл-агыйы-биле каттышкан черде Көдүрер-Даш деп кара сугдан чижеглеп кылган кызыгаар-биле чоруткаш, Эдер-Белдир, Бүрен деп хемнерни кежилдир эртер болгаш Хорум-Көшке даанга үнүп келир. Ооң соонда кызыгаар мурнуу чүкче Чыварлыг кара сугже, а оон 3,0 км арга тавары чоруткаш, чөөн чүкче үнүп келир. Мында Каа-Хем арга-арыг ажыл-агыйы-биле каттышкан чер төнер;

чөөн талазындан: соңгу кызыгаар-биле тудушкан черден чижеглеп кылган кызыгаар-биле мурнуу чүкче арга таварыштыр Бичи-Кара-Сугнуң бажынга чедир, ооң соонда соңгу-чөөн чүкче углай Улуг-Кара-Сугнуң бажынга чедир, оон чоруткаш, кара сугну куду алзы кышкы турлагарга чедир чоруткан. Турлагдан соңгу-барыын чүкче углай МЗ-1-ге чедир, оон мурнуу чүкче Улуг-Кара-Сугнуң оң талакы эринде тараа шөлүнден 3 метр ыракта тургускан МЗ-10-га чедир чоруур. Оон кызыгаар соңгу-чөөн болгаш мурнуу-чөөн чүкче чаңгыс шыйыг кылдыр тараа шөлүнүн соңгу-чөөн талакы азыында тургускан МЗ-12-ге чедир ээптер. МЗ-12-ден мурнуу-барыын чүкче углай Кара-Сугнуң оң талакы эринде тургускан МЗ-35-ке чедир чоруур. Маңаа келгеш кызыгаар

черлери-биле каттыжып турар МЗ-18 точкадан эгелээш, мурнуу-мурнуу-барыын чүкче углай МЗ-20-ге чедир чоруткан. Ооң соонда мурнуу-мурнуу-барыын чүкче, тараа шөлүнүн ужунда тургускан МЗ-23-ке четкен. Ооң соонда кызыгаар мурнуу-мурнуу-барыын чүкче эггеш, МЗ-26-га четкен, ооң соонда мурнуу-чөөн чүкче углай МЗ-31-ге четкен. Оон ыңай ниитизи-биле мурнуу-мурнуу-чөөн чүкче углай сай-даштыг одар шөлүнүн азыг черинде тургускан МЗ-40-ге четкен, мында Көк-Хаак сумунуң черлери-биле каттышкан черге төнгөн.

мурнуу талазындан: Суг-Бажы сумунуң кызыгаары-биле каттышкан черде МЗ-40-ден эгелээш, соңгу-барыын чүкче углай арга кыдыында тургускан МЗ-45-ке чедир чоруткан, ооң соонда тараа шөлүнүн кыдыы-биле чоруткаш, колдуунда барыын талаже углай МЗ-47-ге четкен;

барыын талазындан: МЗ-47-ден эгелээш соңгу-барыын талаже углай Суг-Бажы сумунуң черлери-биле каттышкан чериниң төнгөн ужу болгаш Бүрен-Хем сумунуң черлери-биле каттышкан эгезинден МЗ-52 точкага чедир чоруткан. МЗ-52-ден кызыгаар дыйлагар шыйыг-биле ниитизи-биле соңгу-соңгу-барыын чүкче углай Аптаралыг-Арттын эдээ-биле тараа шөлүн таварааш, Хайырлыгның арга-арыглыг черинче болгаш Казанак дагның кырын таварып эрткеш, МЗ-1-ге чедир чоруткан.

Чедер участоттун кызыгаары соңгу таладан Бүрен-Хем сумунуң черлери-биле каттышкан черде МЗ-1-ден эгелээш, ниитизи-биле мурнуу-чөөн чүкче углай МЗ-7-ге чедир чоруткан;

мурнуу талазындан: МЗ-12-ден эгелээш ниитизи-биле соңгу-барыын чүкче углай Кызыл кожуун-биле каттышкан черде МЗ-33-ке чедир чоруткан;

барыын талазындан: Суг-Бажы сумунуң черлери-биле каттышкан черде МЗ-33-тен эгелээш соңгу-соңгу-барыын чүкче углай МЗ-1-ге чедир чоруткан.

соңгу-чөөн талаже Кара-Сугнуң оң талакы эринде тургускан МЗ-41-ге чедир чоруур. МЗ-41-ден кызыгаар база катап мурнуу-мурнуу-барыын чүкче баар, ынчан Кызыл — Сарыг-Сеп автооруун болгаш Каа-Хемни кежилдир эртер. Оон ыңай кызыгаар мурнуу-чөөн чүкче МЗ-59-ка чедер, ол черден мурнуу-мурнуу-барыын чүкче МЗ-61-ге чедир, МЗ-61-ден мурнуу-чөөн чүкче углай МЗ-63-ке чедир чоруур, ооң соонда база катап мурнуу-мурнуу-барыын чүкче МЗ-65-ке чедир чоруур. Маңаа Кундустуг сумунуң черлери-биле тудушкан чер төнер болгаш Бояровка сумуга хамааржыр “Хайырлыг” участок-биле аралаштыр тудушкан чер эгелээр. МЗ-65-тен ниитизи-биле мурнуу-мурнуу-чөөн чүкче углай МЗ-90-га чедир чоруур;

мурнуу талазындан: МЗ-90-дан мурнуу-барыын чүкче углай 1 км черде турар МЗ-92-ге чедер, ында Кундустуг суму-биле тудушкан чер төнер болгаш Суг-Бажы сумунуң черлери-биле каттышкан черлер эгелээр (“Чинге-Дагның” аралаштыр чоруткан дилиндек участогу). МЗ-92-ден МЗ-93-ке чедир кызыгаар мурнуу-барыын чүкче углай 1,2 км черге чоруур, ооң соонда соңгу-барыын талаже МЗ-96-га чедир болгаш ол черден мурнуу-барыын чүкче углай МЗ-102-ге чедир чоруур. Мында МЗ-103-ке чедир уламчылап чоруткан Кызыл кожуун-биле тудушкан чер эгелээр;

барыын талазындан: МЗ-103-тен Бояровка сумуга хамааржыр “Чедер” аралашкак дилиндек чер участогу-биле тудушкан чер эгелээр. МЗ-103-тен кызыгаар соңгу чүкче МЗ-108-ке чедер, ооң соонда соңгу-барыын талаже Суг-Бажы сумунуң черлери-биле тудушканың эгелээш бажы МЗ-114-ке чедир ээптер. Оон кызыгаар ниитизи-биле соңгу-соңгу-чөөн талаже углай Калбак-Дагның барыын ийи-биле чоруткаш, Каа-Хемни, Кызыл — Сарыг-Сеп машина оруун кежилдир эрткеш, МЗ-144-ке чедир чоруур, а ол черден соңгу-барыын талаже Агадер кара сугга чедер, ооң соонда соңгу-чөөн талаже Агадер хемниң агымы-биле өрү алзы, оон ыңайлаарга Адыр-Дыттыг чинге кара сугга чедир копка орук-биле, ол-ла кара сугну өрү алзы, оон чижеглеп кылган кызыгаар-биле арга таварааш, Көдүрер-Даш кара сугга чедир болгаш агым аайы-биле өрү чоктапкаш, 12 дугаар зонаның соңгу кызыгаары-биле белдирге чедер. Мында Суг-Бажы суму-биле тудушкак чер төнер.

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгаларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 54-кү капсырылга

“Бүрен-Бай-Хаак” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү - 44945 га, ооң иштинде: көдээ ажыл-агыйның ажылгалдыг черлери - 23325 га; оларның 7287 газы — тараа шөлү; 618 газы - сикен шөлү; 15420 газы мал одарының шөлү; өске-даа хереглелдин шөлдери - 21620 га.

Черни хувааганы: чагырганың черлери - 685 га; “Бүренский” муниципалдыг унитарлыг

бүдүрүлгениң черлери - 3503 га; арат ажыл-агыйларының черлери - 146 га; хууда дузалал ажыл-агыйларының черлери - 1795 га; үлетпүрнүн, транспорттун, энергетиканың болгаш харылзааның черлери - 48 га; күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлери - 19216 га; суг фондузунуң черлери - 101 га; күрүнениң чер

курлавырының черлери – 19552 га, оң иштинде чер үлөзгезинин фондузунуң – 19552 га.

Сумунуң составында Бүрен-Бай-Хаак болгаш Авыйган чурттакчылыг черлер кирип турар.

Бүрен-Бай-Хаак сумунуң чер ажылгалының составында Бүрен-Бай-Хаак болгаш Авыйган суурларның тудуг тудар черлеринин кызыгаары, “Бүренский” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң чери, арат-тараачын ажил-агыйларның болгаш хууда дузалал ажил-агыйларының черлери кирип турар.

Присельный участоктуң кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Көк-Хаак сумунуң черлери-биле тудушкан черде МЗ-1-ден ниитизи-биле соңгу-чөөн чүкче углай МЗ-4-ке чедир, оң соонда Бүрен-Аксы сумунуң черлери-биле тудушканың эгелзэн черинде мурнуу-чөөн чүкче МЗ-8-ке ээптер. 2,3 км кызыгаар соңгу-чөөн талаже МЗ-9-ка чедир чоруттар, оң соонда мурнуу-чөөн талаже углай МЗ-12-ге (Каскак) кээр, оң соңгу-чөөн-чөөн талаже углай МЗ-16-га, оң улаштыр соңгу-барыын чүкче угланышкынын 2,0 км черде МЗ-17-ге кээр, ол черден соңгу-чөөн талаже 2,7 км черде МЗ-19-ка чедер. Оон ыңайлаарга кызыгаар мурнуу-чөөн чүкче чорууш болгаш Улуг-Кара-Сугну кежилдир чоруткаш, МЗ-20-ни тургускан черге келир, оң соонда Каа-Хемче кирген улуг эвес кара сугнуң чанында тургускан МЗ-24-ке чедир чоруур;

чөөн талазындан: күрүнениң арга-арыг фондузу-биле тудушкан черде МЗ-24-тен кызыгаар мурнуу чүкче ээптер болгаш 1,5 км черде кара сугну өрү алзы чоруттар, оң соонда арга ишти-биле мурнуу-барыын чүкче Көчүгөр деп кара сугга чедир чоруур. Ол черден кызыгаар соңгу-барыын чүкче ээптер болгаш арга ишти-биле үстүнде адаан кара сугну дургаар чоруттар. Сарыг-Сеп — Ильинка чазагыг улуг орукка 0,7 км четпейн чыда кызыгаар мурнуу-барыын чүкче ээпкеш, орукту дургаар Бай-Хаак болгаш Кара-Суг деп кара сугларны кежилдир эртер болгаш күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлери-биле тудушкан черниң төңчүзү болур МЗ-25-ке кээр; мурнуу талазындан: Ильинка суму-биле

тудушкан черде МЗ-25-тен кызыгаар мурнуу-барыын талаже углай (Адыр-Даг) МЗ-27-ге келир. Адыр-Дагдан соңгу-барыын чүкче углай хову оруунда тургускан МЗ-48-ке келгеш, кызыгаар чаңгыс шыйыг-биле мурнуу-чөөн чүкче (МЗ-49) ээптер, оң соонда мурнуу-барыын талаже (МЗ-51) база катап хову оруу-биле мурнуу-чөөн чүкче тараа шөлүн таварааш, МЗ-54-ке келир, оон ыңай кызыгаар Биче-Шамбалыгның арга-арыгыг чери-биле, хову оруун дургаар, арга кыды-биле МЗ-55-ке келир;

барыын талазындан: Кызыл кожуун-биле тудушкан черде МЗ-55-тен ниитизи-биле соңгу чүкче углай МЗ-65-ке чедир, оң соонда Бүрен-Аксы сумунуң черлери-биле тудушкан черде соңгу-чөөн чүкче углай МЗ-83-ке, оң соонда соңгу чүкче углай Барык-Адыр, белдир, Улуг-Ажык кара сугларны, кежилдир эртекеш, Тажылык (МЗ-94), Оваалыг-Шат (МЗ-98) дагларын таварааш, соңгу чүкче ээптер болгаш дыйлагар шыйыг-биле МЗ-1-ге келир.

Хадың участогунуң аралаштыр дилиндек черлеринин кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Ильинка сумунуң черлери-биле тудушкан черде Бүрен хемден мурнуу чүкче 0,5 км-де тулааланчак болгаш чадаң ыштарлыг контурун кыды-биле Хадың хемни кежилдир 1,8 км черни шөйлүдүр чоруттар; чөөн талазындан: Каа-Хем арга-ыяш ажил-агыйының черлери-биле хову оруу-биле тудушкан черде белдирден Хадың хемни дургаар арга кыды-биле, хемден хемчээли 0,6-0,7 километрден Сербик хемге чедер болгаш кызыгаар хемни өрү алзы 7,0 км чорупкаш, оң соонда соңгу-барыын чүкче ээй соккаш, Сербик хемни дургаар оң солагай талакы эри-биле Хадың хемге келир. Оон ыңай кызыгаар мурнуу чүкче чоруткаш, 2,0 км черде чадырларга келир;

мурнуу талазындан: чадыр бажыңнардан чоруткан хову оруун таварып чорааш, арга кыды-биле Кара-Адыр, Хадың хемнерни кежилгеш, Абстарт деп кара сугга чедир чоруур; барыын талазындан: ниитизи-биле Хадың хемни дургаар соңгу чүкче углай 0,1-0,8 км черден тура участоктуң соңгу талакы кызыгаарындан белдирге чедип келир.

– 65 га; үлетпүрнүң, транспорттуң, энергетиканың болгаш харылзааның черлери 35 га; күрүнениң арга-арыг фондузунуң 37767 га; суг фондузунуң – 228 га; күрүнениң чер курлавырларының – 18494 га, оң иштинде эде үлөлгө фондузунда 17451 га чер бар.

Ильинка сумунуң чер ажылгалының составында Ильинка суурнуң тудуг тудар черинин кызыгаарында черлер, “Каа-Хем” (2 дугаар участоктуң) МУБ-туң, арат-тараачын болгаш хууда дузалал ажил-агыйларының черлери кирип турар.

Присельный участоктуң кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: МЗ-88-тен теодолиттиг метод-биле МЗ-100-ке чедир, МЗ-88-тен соңгу-чөөн чүкче углай МЗ-95-ке чедир, оң соонда мурнуу-чөөн талаже углай МЗ-99-ка чедир чоруткан. МЗ-99-тан МЗ-100-ке чедир кызыгаар соңгу-чөөн чүкче углап чоруткан, оон ыңай даглар кыры-биле мурнуу-чөөн чүкче Адыр-Дагга (МЗ-109) чедир, ол черден соңгу-чөөн-чөөн чүкче углай Бүрен-Бай-Хаак сумунуң черлери-биле тудушканың төңгөн чери МЗ-2-ге четкен. Оон ыңай кызыгаар соңгу-чөөн чүкче углай Каа-Хем арга-ыяш ажил-агый чери-биле тудушкан черде арга таварып, 8,0 км чоруткан; чөөн талазындан: Байчик деп кара сугнуң шыпшык бажында тургускан МЗ-3-тен эгелзеш кызыгаар мурнуу-мурнуу-чөөн чүкче 12,3 км МЗ-3-ке чорупкан, мында Баян-Кол, Голубичный болгаш Аржаан деп кара сугларны кежилдир чоруткан;

мурнуу талазындан: мурнуу-барыын талада 7 км черде тургускан МЗ-3-тен барыын дагларның бажында 1098,3 метр-биле демдектей салган Бүрей (МЗ-20) кежилдир эртер. Оон ыңай соңгу-барыын чүкче ээптер, мында Шаглаарак болгаш Биче Шаглаарак деп кара сугларны кежилдир эртер болгаш соңгу-барыын дагларның бажында 1221,8 метр-биле демдектей салган МЗ-23 точкага үнүп келир. МЗ-23-тен соңгу-чөөн чүкче углай даглар ийинде салдыгган МЗ-24-ке, оң соонда кызыгаар мурнуу-барыын чүкче углай Ак-Кожгар (МЗ-25) болгаш мурнуу-чөөн чүкче углай Кара-

Кожгар (МЗ-27) деп дагларга чедер. МЗ-27-ден кызыгаар Широкий (МЗ-28) чооганың бажында келир болгаш чооганы куду алзы МЗ-29-ка, оң соонда мурнуу-чөөн чүкче углай Улуг-Чүрек деп дагның бажында салган МЗ-30-ге, оң соонда мурнуу-чөөн чүкче МЗ-31-ге чедир ээптер, ол черден мурнуу чүкче углай МЗ-34-ке келир. Оон ыңайлаарга МЗ-35-тен болгаш ол черден мурнуу-барыын чүкче угландыр, Ишкиндер кара сугну кежилдир чоруткаш, кызыгаар МЗ-36-га келир. Оон чоруткаш, Сой хемнин эринде салган МЗ-40-ге чедир соңгу-барыын чүкче үнер, ол черден Сой хемнен МЗ-41-ге келир болгаш Маймазын аргының кыдында тургускан демдекке чедер. Оң соонда МЗ-44-тен МЗ-80-ге, МЗ-81 болгаш МЗ-82-ге, Балгазын арга-ыяш ажил-агый чери-биле тудушканың төңгөн болгаш Танды кожуун-биле тудушкан черниң эгелзэн черинде МЗ-73-ке келир;

барыын талазындан: МЗ-72-ден соңгу-барыын чүкче углай (Сыргалыг-Тайга сыны) МЗ-77-ге, ол черден арга-биле МЗ-82-ге, оон улаштыр МЗ-88-ке чедир чоруур.

Иртыш участоктуң аралаштыр чоруткан дилиндек черинин кызыгаары:

Участок Бүрен хемнин агымының ортумаа-биле турар, бугу участка кызыгаар дириг черлеп чижеглей эртер;

соңгу талазындан: Чиглакты кара сугдан дыйлагар шыйыг-биле соңгу-чөөн чүкче угланмышаан, Бүрен хемче ээптер;

чөөн талазындан: Бүрен хемден кызыгаар Быштык деп кара сугга чедир чоога кыры-биле келир болгаш Бубуш-Ой хемчигештин оң талакы эри-биле чоруткаш, кара сугнуң бажын оюп эртер болгаш кара суг алган черниң солагай талакы эри-биле куду бадыптар;

мурнуу талазындан: Бүрен хемнин суг алган чери-биле Улуг малгаштыгга чедир, оң соонда Хадың хемнин, Сырбын хемнернин алган черлери-биле Кара-Адыр биле Хадың хемнин каттышкан черинге келир;

барыын талазындан: кызыгаар Иртыш хемнин суг алган чери-биле Башка-Кат биле Иртыш хемнин каттышкан черинге чедир.

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 55-ки капсырылга

“Дерзиг-Аксы” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү - 8617 га, оң иштинде: көдээ ажил-агыйга ажыглаар черлер – 2711 га, оларның: 213 газы тараа шөлү; 460 газы сизген шөлү; 5906 газы өске-даа хереглелдин черлери. Черни хувааганы: чагырга черлери – 925 га; арат ажил-агыйларының 630 га; хууда дузалал ажил-агыйларының 459 га; үлетпүрнүң, транспорттуң, энергетиканың болгаш харылзааның черлери 3,0 га; күрүнениң арга-арыг фондузунда – 5000 га; суг фондузунда – 62 га; күрүнениң чер курлавырында 1730 га; оң иштинде эде үлөлгө фондузунга 889 га хамааржып турар.

Дерзиг-Аксы сумунуң чер ажылгалының составында Дерзиг-Аксы суурнуң тудуг тудар черлеринин кызыгаары болгаш арат ажил-агыйларының база Дерзиг деп черде хууда дузалал ажил-агыйларының, Даниловский-2, Долгановканың болгаш Ажыктың аралаштыр дилиндек чер участоктарының черлери кирип турар.

Кызыгаарларының таварып эртер черлери: соңгу талазындан: Хой-Даш дааның кырында салган МЗ-31-ден Каа-Хем арга-ыяш ажил-агый-биле тудушкан черде чөөн чүкче углай Дерзиг хемнин солагай талазында салган МЗ-34-ке чедир;

чөөн талазындан: Дерзиг хем-биле куду алзы 6,5 км черде МЗ-34-тен, оң соонда Дерзиг дагдан мурнуу-чөөн чүкче МЗ-36-га чедир, маңаа Каа-Хем арга-ыяш ажил-агый-биле тудушкан чер төнер. Оон ыңайлаарга Бүрен-Аксы сумунуң мурнуу кызыгаары-биле тудушкан черде МЗ-36-дан сизген кезер шөлдүн чөөн талакы кызыгаары-биле мурнуу-барыын чүкче углай, оң соонда арга таварыштыр МЗ-2-ге чедер, оон ыңайлаарга Дерзиг хем-биле Каа-Хемнин каттышкан черинге чедир чоруур; мурнуу талазындан: Дерзиг хемнин аксындан Каа-Хемни куду алзы Дерзиг-Аксы суурнуң тудугларының мурнуу талазы-биле чоруткаш, Дерзиг-Аксы суурнуң тудуунуң барыын талакы кызыгаарыга чедер;

барыын талазындан: Сарыг-Сеп сумунуң чөөн кызыгаары-биле тудушкан черде Дерзиг-Аксы суурнуң тудуунуң барыын кызыгаары-биле кызыгаар Даниловка суггарылга системаның 3 дугаар полосузының барыын талакы кыды-биле соңгу-барыын чүкче углай МЗ-24-ке

чедер, оң соонда дыйлагар шыйыг-биле соңгу-барыын чүкче угланышкынын өскертпекеш, МЗ-2-ге келир. Оон ыңайлаарга кызыгаар соңгу-чөөн чүкче угланышкынын хенертен өскертпекеш, МЗ-7-ге келир, оң соонда МЗ-31-ге үнүп келир.

Левобережный участок.

Участок Каа-Хемнин солагай талакы эринде, Дерзиг-Аксы суурнуң мурнуу чүгүнде 3,0 км черде турар. Оң кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: МЗ-40-ден соңгу-чөөн-чөөн чүкче углай 3,5 км черде МЗ-41-ге чедир, оң соонда соңгу чүкче 1,8 км черде МЗ-42-ге, оон соңгу-чөөн талаже углай Каа-Хемнин солагай талакы эринде салдыгган МЗ-45-ке, оң соонда Каа-Хемнин агым өрү 2,8 км черге чоруттар;

чөөн талазындан: соңгу кызыгаарның каттышкан черинден мурнуу-чөөн талаже Лиственная хемнин адырынга чедир, оң соонда ол-ла адырыктың агымын куду 2,0 км-ден мурнуу-чөөн чүкче ээптер болгаш Татарка хемнин адыры-биле Каа-Хемни өрү алзы Татарка ортулукту оюп эртекеш, Сарыг-Сеп — “Бүрен-Аксы” СБФ автоорукка чедир үнүп келир;

мурнуу талазындан: кызыгаар Сарыг-Сеп — “Бүрен-Аксы” СБФ автоорундан 6,0 км Теве мойну деп дагның кыйы-биле Варнаев Ключ деп кара сугну куду алзы бадып кээр; барыын талазындан: Даниловский-2 участок.

Даниловка-2 участоктуң аралашка дилиндек черинин кызыгаары Каа-Хем арга-ыяш ажил-агыйының чери-биле тудушкан черде сизген шөлүнүң кыдыын таварып эртер.

Ажыктың үр хуусаада ажылаар участкаго. Участок Осерцово деп кара сугже кирип чыдар ады чок кара сугнуң тулааланчак хем шынаазында турар. Оң кызыгаары Каа-Хем арга-ыяш ажил-агыйының чери-биле тудушкан аргының кыды-биле чоруткан.

Хаактыгның, Длоганованың, Соколованың үр хуусаада ажылаар участкакты.

Ол участоктар Дерзиг хемнин уунда чыдар болгаш оларның кызыгаарлары Каа-Хем арга-ыяш ажил-агый чери-биле тудушкан черде арганың кыды-биле таварып чоруткан.

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 57-ги капсырылга

“Кундустуг” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү - 33596 га, оң иштинде: көдээ ажил-агыйга ажыглаар черлер 21484 га, оларның: 5341 газы тараа шөлү; 15629 газы одар чери; 12112 газы журуктурган болгаш өске-даа хереглелдин ажылгалдыг черлери.

Черни хувааганы: чагырганың – 1794 га; “Енисей” МУБ-туң – 2620 га; арат-тараачын ажил-агыйларының – 744 га; хууда дузалал ажил-агыйларының – 400 га; үлетпүрнүң, транспорттуң, энергетиканың болгаш харылзааның черлери 39 га; күрүнениң арга-арыг фондузунуң – 18339 га, оң иштинде эде үлөлгө фондузунуң 17115 га.

Кундустуг сумунуң ажылгалыга бердинген чер участоктарының ниити шөлү 1794 га, оң иштинде чурттакчылыг черлеринин 59 гектар, чурттакчылыг черлеринин кызыгаарындан аңдыга 1735 гектар шөл бар.

Кундустуг сумунуң чер ажылгалының составында Кундустуг суурнуң тудуг тудар черлеринин кызыгаары, “Енисей” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң чери, арат-тараачын болгаш хууда дузалал ажил-агыйларының черлери кирип турар. Оларның кызыгаарларының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Бүрен-Хем сумунуң (Чыварлыг кара сугнуң кыры) соңгу кызыгаары-биле каттышкан черинден Каа-Хемнин арга-ыяш ажил-агый чери-биле тудушкан черде ниитизи-биле Соруглуг-Хем, Чиңге-Даг деп кара сугларны, Бай-Сүт хемнин, Малгаштыг-Хемнин кырын таварып, соңгу-чөөн чүкче углай чоруур. Оң соонда Малгаштыг-Хемни куду, оон ыңай чижеглей кылган кызыгаар-биле арга таварыштыр соңгу-чөөн чүкче углай, Херелиг болгаш Черменевский кара сугларның ортумак агымын кежилбишаан, Копту хемге келир болгаш ол-ла хемни кежилбишаан, Каа-Хемнин арга-ыяш ажил-агыйының тудушкааның төңгөн черинде Чанды-Хемнин бажынга келир;

чөөн талазындан: Бояровка сумунуң кызыгаары-биле тудушкан черде Чанды-Хем деп кара сугдан кызыгаар баштай Копту хемнин тулааланчак суг алган черинге четкеш, оон мурнуу чүкче углай Копту хемнин солагай талакы суг алган чери-биле Биче-Копту хемнин аксынга чедер. Бо черден кызыгаар арга кыды-биле чижеглей чоруткаш, ниитизи-биле барыын чүкче углай МЗ-12-ге чедер. МЗ-12-ден мурнуу-барыын чүкче углай Тымыр-Миа (МЗ-15) деп дагның кырын таварып чоруткаш, МЗ-17-ге келир. Оон ыңайлаарга мурнуу-мурнуу-чөөн чүк-

че угландыр МЗ-19-ка, о ол черден мурнуу-барыын чүкче угланышкыны-биле Кызыл — Сарыг-Сеп машина оруунуң солагай талазында салдыгган МЗ-20-ге чедер, оң соонда ол-ла автоорукту дургаар Кызыл уунче МЗ-23-ке чедир чоруткан. МЗ-23-тен кызыгаар Каа-Хемче ээп кирер болгаш Каа-Хемнин оң талакы эринче үнер, ону кежилдир чоруткаш, Каа-Хемнин солагай талакы эри-биле чоруткаш, МЗ-24-ке чедип келир. МЗ-26-дан Көк-Хаак сумунуң черлери-биле тудушкан чер эгелээр, кызыгаар ады чок дагларның кыры-биле чоруткаш, мурнуу-барыын чүкче угландыр МЗ-32-ге келир, ында Бояровка сумуга хамааржыр Хайырлыгның аралаштыр дилиндектей чоруткан участка-биле тудушкан чер эгелээр;

мурнуу талазындан: МЗ-32-ден соңгу-барыын чүкче углай МЗ-34-ке, мурнуу-барыын чүкче углай МЗ-35-ке, оң соонда Саргалыгның арга-арыгыг черин таварааш, соңгу-барыын талаже углай МЗ-40-ге келир, оон ыңай барык барыын чүкче угландыр Хайырлыгны кежилбишаан, МЗ-49-ка үнүп келир. Маңаа Бояровка сумунуң девискээри-биле тудушкан чер төнер болгаш Бүрен-Хем сумунуң девискээри-биле тудушкан чер эгелээр;

барыын талазындан: МЗ-49-тан кызыгаар соңгу-чөөн чүкче МЗ-51-ге келир, оң соонда соңгу-барыын чүкче угланышкыны-биле МЗ-58-ке, оон ыңайлаарга соңгу-чөөн чүкче углай Доора-Дагга (МЗ-60) келир. МЗ-60-дан соңгу-чөөн чүкче углай, Чүрек даанда салган МЗ-72-ге келир. МЗ-68 биле МЗ-69-туң денелинге кызыгаар Каа-Хемни кежилдир эртер. МЗ-72-ден МЗ-73-ке чедир, кызыгаар ол ышкаш соңгу-чөөн чүкче угландыр чоруткаш, мурнуу-барыын чүкче углай МЗ-79-ка келир, оң соонда соңгу-чөөн чүкче углай МЗ-91-ге чедер. Оон ыңайлаарга кызыгаар Кара-Суг чанында МЗ-92-ге үнүп келир. База катап соңгу-чөөн чүкче МЗ-102-ге, ол черден барыын чүкче МЗ-104-ке келгеш, оон Кара-Сугнуң агым өрү МЗ-110-га келир. МЗ-110-дан соңгу-соңгу-барыын чүкче МЗ-1-ге келген соонда кызыгаар Улуг-Кара-Сугнуң мурнуу-чөөн талазынче ээпкеш, ол-ла кара сугну өрү алзы үнгөн черинге чедир, оон чижеглей шыгган кызыгаар-биле арга таварыштыр Биче-Кара-Сугга чедир барыын чүкче, оон улаштыр барык-ла соңгу чүкчү Чыварлыг кара сугнуң бажынче үне бээр, маңаа Бүрен-Хем сумунуң черлери-биле тудушкан чер төнер.

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 58-ки капсырылга

“Көк-Хаак” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү - 46884 га, оң иштинде: көдээ ажил-агыйга ажылаар черлер – 30923 га, оларның: 9608 газы тараа шөлү; 1122 газы сизген шөлү; 21193 газы одар шөлү; 15961 газы курук-

турган черлер болгаш өске-даа ажылгалдыг черлери болуп турар.

Черни хувааганы: чагырга чери – 1376 га; “Бай-Сагаан” муниципалдыг унитарлыг бүдү-

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 56-гы капсырылга

“Ильинка” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Ниити шөлү - 64098 га, оң иштинде: көдээ ажил-агыйга ажылаар черлер – 21607 га, оларның: 9360 газы тараа шөлү; 898 газы сизген шөлү; 11349 газы мал одарының шөлү; 42491 газы куруктурган болгаш өске-даа херег-

лелдин черлеринге хамааржып турар.

Черни хувааганы: чагырганың чери – 1005 га; “Каа-Хем” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң черлери – 6394 га; арат ажил-агыйының – 112 га; хууда дузалал ажил-агыйларының

рүлгенин черлери – 4640 га; арат ажил-агыйларының 1376 га; күрүнениң арга-арыг фондузунун 14599 га; күрүнениң арга-арыг курлавырында 24752 га, ооң иштинде эде үлелге фондузунун чери 24661 га.

Көк-Хаак сумунун чер ажылгалының составынче Көк-Хаак суурнуң тудуг тудар чериниң кызыгаары, “Бай-Сагаан” МУБ-туң чери, арат-тараачын болгаш хууда дузалал ажил-агыйларының чери кирип турар.

Кызыгаарының таварып эртер черлери: соңгу талазындан: Каа-Хемниң солагай талакы эринде салган МЗ-62-ден хемни өрү алзы, ол ышкаш Каа-Хемниң солагай талакы эринде тургускан МЗ-1-ге чедир;

чөөн талазындан: МЗ-1-ден нитизи-биле мурнуу-барыын чүкче углай Дерзиг-Аксы сумунун черлери-биле тудушкан черде МЗ-6-га чедир. МЗ-6-дан кызыгаар Бүрен-Аксы сумунун черлери-биле тудушкан черде катап база мурнуу-барыын чүкче угландыр Кара-Сугнуң агымын өрү алзы ол-ла кара сугнуң солагай талакы эринде салган МЗ-7-ге чедир чоруткан. Ол черден кызыгаар мурнуу-чөөн чүкче углай МЗ-9-ка чедир, ооң соонда нитизи-

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 59-ку капсырылга

“Сизим” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Нити шөлү - 23341 га, ооң иштинде: көдээ ажил-агыйның ажылгалдыг черлери – 6240 га, оларның: 55 газы тараа шөлү; 515 газы сизген шөлү; 5670 газы одар шөлү; 17131 газы өске-даа хереглелдерге ажылгаар черлер.

Черни хувааганы: чагыргада – 2494 га; арат ажил-агыйларында 415 га; дузалал ажил-агыйларда – 588 га; үлетпүрнүн, транспорттун, энергетиканың болгаш харылзааның черлери – 12 га; күрүнениң арга-арыг фондузунда 15906 га; суг фондузунда – 335 га; күрүнениң чер курлавырында 4199 га, ооң иштинде эде үлелге фондузунда 3321 га.

Сизим сумунун чер ажылгалының составынче Сизим, Сизим-Аксы, Эржей, Ужеп суурларның тудуг тудар черлери, арат-тараачын болгаш дузалал ажил-агыйларның, а ол ышкаш Шуй суурнуң тудуг тудар черлери кирип турар.

Сизим суурга кожа чыдар чер участоктарының кызыгаарының таварып эртер черлери: соңгу талазындан: Чернов Лог арга-арыгы черден Каа-Хемниң солагай талакы эринде турар арганың суг алган кыды-биле, ооң соонда Каа-Хемниң солагай талакы эрин-биле паромнуг кежигге чедир, оон ыңай катап база арганың суг алган кыды-биле чоруур;

чөөн талазындан: арга кыды-биле Кудрявцевага чедир;

мурнуу талазындан: Кудрявцевадан арга кыды-биле Сизим хемге чедир, ооң соонда ийи дугаар ады чок хем-биле каттышкан черге чедир;

барыын талазындан: ийи дугаар ады чок кара суг-биле каттышкан черден арга кыды-биле, ооң соонда Сизим суурнуң тудуг тудар черлериниң мурнуу, чөөн болгаш соңгу талакы кызыгаарлары-биле Сизим хемни куду алзы, оон ыңайлаарга Чернов Логтуң арга-арыгы черинге чедир.

Эржей суурга кожа чыдар чер участоктарының кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Адаккы Хаактыг кара сугдан эгелээш, кызыгаар арга кыды-биле чоруткаш, Эржей хемни, Кара-Суг, Устүкү Хаактыг болгаш Стародумова деп кара сугларны кежилдир эртип келир;

чөөн талазындан: Эржей суурнуң соңгу кызыгаары-биле каттышкан черден мурнуу чүкче арга кыды-биле Каа-Хемниң каттышкан черинге чедир, ооң соонда Каа-Хемни куду алзы 4,0 км черден ооң барыын чүгүнде ээр черге чедир чоруур;

мурнуу талазындан: Каа-Хем-биле барыын чүкче, чижеглей алырга Нижний Хадовалар деп кара суг-биле каттышкан черге чедир чоруур; барыын талазындан: Нижний Хадовалар деп кара суг-биле каттышкан черден тура сизген шөлү болгаш одар шөлүнүң кыды-биле Нижний Хактыг деп кара сугга чедир чоруур.

Ужеп суурга кожа чыдар чер участоктарының кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Ужеп суурнуң барыын талазында 1,5 км черде турар тудуглардан колдуунда арга кыды-биле, чижеглей шыйган кызыгаар-биле чоруур, ынчан кызыгаар Чадаг, Нижний Чодураалыг, Верхний Чодураалыг, малый Май, Большой Май, Шиви-Ой, Чендракты деп кара сугларны кежилдир эртер;

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 60-гы капсырылга

“Суг-Бажы” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Нити шөлү - 67014 га, ооң иштинде: көдээ ажил-агыйга ажылгаар черлер – 43299 га, оларның: 5324 газы тараа шөлү; 792 газы сизген шөлү; 37183 газы одар шөлү; 23715 газы өске-даа хереглелдин черлери.

Черни хувааганы: чагырганың чери – 2992

биле база-ла мурнуу-барыын чүкче углай Бүрен-Аксы суму-биле тудушкан черниң төнген черинде МЗ-18-ке келир;

мурнуу талазындан: МЗ-18-тен соңгу-барыын чүкче углай Хаттыгның болгаш Аргуннуң арга-арыгы черлерин таварыштыр МЗ-22-ге, оон ыңайлаарга нитизи-биле мурнуу-барыын чүкче углай Бүрен-Бай-Хаак сумунун черлери-биле тудушкан черде МЗ-25-ке чедир чоруур. Бүрен-Аксы сумунун тудушкан черинде (Ажыктың аралаштыр дилиндектей чоруткан участогу) МЗ-25-тен мурнуу-барыын чүкче угландыр МЗ-30-ге, ол черден соңгу-барыын чүкче МЗ-34-ке, Бүрен-Аксы суму-биле каттышкан черниң төнген черинге чедир;

барыын талазындан: МЗ-34-тен соңгу-чөөн чүкче угландыр МЗ-34-ке, оон ыңайлаарга соңгу-соңгу-барыын чүкче углай МЗ-54-ке (Тараган-Бедик даг) ооң соонда кызыгаар чоруткан чүкче ээлтер болгаш МЗ-56-га чеде бээр. МЗ-56-дан кызыгаар Бояровка сумунун черлери-биле тудушкан черге келир. МЗ-56-дан соңгу-соңгу-чөөн чүкче Кундустуг сумунун черлери-биле тудушкан черде МЗ-82-ге келир.

чөөн талазындан: Чендракты кара сугдан арга кыды-биле, ооң соонда Каа-Хемниң оң талакы эрин-биле 10,0 км черлер эртер;

мурнуу талазындан: Каа-Хемниң оң талакы эрин-биле чоруткаш, Сивцов ортулукка чедир чоруур;

барыын талазындан: Каа-Хемниң оң талакы эрин-биле соңгу-барыын чүкче Сивцов ортулуктан Ужеп суурнуң барыын талазында турар тудугларга чедир чоруур.

Шивей участоктуң кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Ховайлыг кара сугдан арга кыды-биле Нижний Селескелиг кара сугга чедир чоруур;

чөөн талазындан: Адаккы Селескелиг кара сугнуң аксында Биче-Шивей хемни өрү алзы Нижний Шивейниң чурттакчылыг черлеринге чедир, ону солагай талазындан оюп эртер болгаш арга кыды-биле мурнуу чүкче углай Верхний Селескелиг кара сугну кеже аарак, Покры деп кара сугга чедир келир. Покры деп кара сугну куду кызыгаар барыын чүкче углай орукка чедер, ооң соонда ээлтер болгаш нитизи-биле мурнуу чүкче углай Курга-Ой, Уярш-Хажай, Угүр-Эник, Улуг болгаш Бичин Сайлыг кара сугларны база Чумуртуг хемни кежилдир эртер;

мурнуу талазындан: Чумуртугдан арга кыды-биле мурнуу чүкче углай Биче-Шивей хемге чедир, ооң соонда соңгу чүкче углай ады чок кара сугга чедир чоруур;

барыын талазындан: ады чок кара сугдан Биче-Шивей хемни куду алзы Верхний Шивейниң чурттакчылыг черлеринге чедир, ооң соонда кызыгаар арга кыды-биле Ховайлыг хемге чедир эртер.

Биче-Шивей болгаш Улуг-Шивей хемнерин унунда, Шивей участоктуң мурнуу чүгүнде чыдар улуг эвес участоктар.

Участоктарының кызыгаарлары Каа-Хем арга-ыяш ажил-агыйның черлери-биле тудушкан черде арга кыды-биле эртер.

Оюм участоктуң кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: ады чок кара сугдан соңгу чүкче арга кыды-биле Улуг-Шивейге чедир, ооң соонда Улуг-Шивей деп хемни өрү алзы ады чок кара суг-биле каттышкан черге чедир чоруур;

чөөн талазындан: ады чок кара суг-биле каттышкан черден Улуг-Шивей хемни дургаар арга кыды-биле күрүнениң арга-арыг фондузунун черлери-биле тудушкан черде Ужеп хемниң аксынга чедир чоруур;

мурнуу талазындан: чөөн кызыгаар-биле каттышкан черден мурнуу чүкче углай чоруткаш, баштай Сайлыг хемни дургаар, ооң соонда агымын өрү 3,5 км черден копка орукту кежилдир эртер болгаш арга кыды-биле чоруур, баштай мурнуу чүкче 3,5 км, ооң соонда соңгу-барыын чүкче ады чок кара суг-биле каттышкан черге чедир 6,0 км чоруур;

барыын талазындан: ады чок кара суг-биле каттышкан черден соңгу-барыын чүкче арга кыды-биле Оюм хемге чедир, ону кежилдир эртекеш, күрүнениң арга-арыг фондузунун черлери-биле тудушкан черде, арга кыды-биле, соңгу чүкче ады чок кара сугга чедип келир.

чер курлавырларының – 31706 га, ооң иштинде эде үлелге фондузунун черлери 26923 га.

Суг-Бажы сумунун чер ажылгалының составынче Суг-Бажы суурнуң тудуг тудар черлериниң кызыгаары болгаш (Присельный) биле Чинге-Дагның аралаштыр дилиндектээң участоктары) ийи чер участоктары, “Суг-Бажы” МУБ-туң чери, арат-тараачын ажил-агыйларының, а ол ышкаш хууда дузалал ажил-агыйларының черлери кирип турар.

Присельный участоктуң кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Ак-Хемниң солагай талакы эринде салган МЗ-88-тен Кызыл кожуунуң арга-ыяш ажил-агый-биле тудушкан черде кызыгаар соңгу-чөөн-чөөн чүкче углай Көдүрер-Даш хемге чедир келир. Мында Кызыл кожуунуң арга-ыяш ажил-агыйның тудушкан чери төнер;

чөөн талазындан: соңгу кызыгаар-биле белдирлешкен черден Каа-Хем арга-ыяш ажил-агый-биле тудушкан черде мурнуу чүкче Көдүрер-Даш хемниң агымын куду 5,0 км, ооң соонда мурнуу-барыын чүкче чижеглей арга-биле 1 км (“Бүрен-Хем” МУБ-биле тудушкан черде), оон ыңай 2,5 км Адыр-Дыттыг кара сугну куду алзы чоруур. Ооң соонда катап база арга-биле чижеглей 4,0 км мурнуу-барыын чүкче Агадер хемге чедир болгаш агым-биле куду 3,0 км. Ооң соонда кызыгаар мурнуу-чөөн чүкче МЗ-1-ге чедир ээлтер. МЗ-1-ден нитизи-биле мурнуу-мурнуу-барыын чүкче углай кызыгаар Кара-Хая, Коскунуг чооголарны, Кызыл-Сарыг-Сеп (МЗ-7) автоорукту кежилдир чоруткаш база ады чок дагларның кырында салган МЗ-31-ге чедип келир. Мында “Бүрен-Хем” МУБ-биле тудушкан чер төнер. МЗ-31-ден кызыгаар Бояровка сумунун черлери-биле тудуштурган черде, тараа шөлүнүң азындан тей кырында 150 м черде МЗ-36-га чедип келир;

“Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының эрге-байдалының болгаш кызыгаарларының дугайында” 2004 чылдың декабрь 10-да үнген № 1027 УХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунга 61-ги капсырылга

“Бүрен-Аксы” көдээ суурнуң кызыгаарларының карта-чурук езугаар бижимели

Нити шөлү - 46960 га, ооң иштинде: көдээ ажил-агыйның ажылгалдыг черлери – 19502 га, оларның: 6131 газы тараа шөлү; 622 газы сизген шөлү; 12719 газы одар-белчирлиг черлер; 27458 газы өске-даа хереглелдин ажылгал черлери.

Черни хувааганы: чагыргага хамааржыр черлер – 1645 га; “Бүрен-Аксы” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң черлери – 3503 га; арат ажил-агыйларының – 1277 га; хууда дузалал ажил-агыйларның – 524 га; үлетпүрнүн, транспорттун, энергетиканың болгаш харылзааның черлери – 51 га; күрүнениң арга-арыг фондузунун – 23000 га; суг фондузунун черлери – 803 га; күрүнениң чер курлавырларының – 16157 га, ооң иштинде эде үлелге фондузунун черлери – 15248 га.

Бүрен-Аксы сумунун чер ажылгалының составынче Бүрен-Аксы, Белбей суурларның тудуг тудар черлериниң кызыгаары болгаш “Бүрен-Аксы” сүт-бараан фермазының, “Бүрен-Аксы” муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгенин, арат-тараачын болгаш хууда дузалал ажил-агыйларының черлери кирип турар.

Присельный участоктуң кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Каа-Хемниң солагай талакы эринде салган МЗ-45-тен Көк-Хаак сумунун кызыгаары-биле белдирлешкен черинче, Каа-Хемни өрү алзы 2,5 км-ден Дерзиг хемге чедир, оон ыңай соңгу-чөөн чүкче углай Дерзиг хем-биле 3,5 км черге чоруур. Ол черден Дерзиг-Аксы сумуга хамааржыр Даниловский участок-биле тудушкан чер эгелээр болгаш кызыгаар суг алган арга кыды-биле Дерзиг хемниң солагай талакы эринде тургускан МЗ-1-ден МЗ-11-ге чедир чоруур;

чөөн талазындан: Каа-Хем арга-ыяш ажил-агый-биле тудушкан черде МЗ-11-ден мурнуу-чөөн чүкче углай арга таварыштыр чоруур, ынчан Көген, Кызык, Мочажный кара сугларны кежилдир эртекеш, Бельбей даан таварып чоруткаш, Таргин деп кара сугну кежер. Ооң соонда Шавар-Ой дагны таварып эртекеш, Саян-Бүүрээзи биле Чернов Логтуң арга-арыгы черинде Каа-Хемни кешкеш, кызыгаар Каа-Хемден 6,5 км черде ады билдинмес кара сугга чедир чоруур, ол-ла кара суг-биле мурнуу-барыын-барыын чүкче 1,8 км, ооң соонда мурнуу-чөөн чүкче ады билдинмес кара сугга чедир 1,5 км черге уун өскерттиптер;

мурнуу талазындан: ол-ла кара сугнуң уу-биле куду барыын чүкче углай Аңчыл деп кара сугга чедир, ооң соонда Аңчылды куду алзы соңгу-барыын чүкче угландыр Бельбейге чедир чоруур. Оон ыңайлаарга Бельбейни дургаар мурнуу чүкче 16,0 км чоруур, ооң соонда кызыгаар соңгу чүкче уун өскерттиптер болгаш катап база Бельбей кара сугну дургаар, чүгле оон унун куду Бакы кара сугга чедир чоруур. Бакыны өрү 4,5 км чоруткаш, оон ийи дугаар ады билдинмес кара сугга чедер. Баны-биле каттышкан черден ады билдинмес кара сугну өрү алзы 2,0 км чоруур, ооң соонда кызыгаар ээлтер

мурнуу талазындан: МЗ-36-дан соңгу-барыын чүкче углай МЗ-55-ке чедир, а оон нитизи-биле соңгу-барыын чүкче углай, Каа-Хемниң солагай талакы эринде салган МЗ-81-ге чедир чоруур. Оон ыңайлаарга кызыгаар Каа-Хемниң адырыын куду 8 км чоруур, оон соонда Каа-Хемни (МЗ-82), Кара-Сирт (МЗ-83) чооганы, Ак-Белдир хемни кежилдир эртекеш, соңгу-барыын чүкче болгаш Ак-Хем-биле МЗ-88-ке чедир ээлтер.

Чинге-Даг аралаштыр дилиндектей чоруткан участоктуң кызыгаары:

Аралаштыр дилиндектей чоруткан Чинге-Даг участогу Присельный участоктуң мурнуу-барыын чүгүнде 11,0 км черде турар болгаш ооң кызыгаары дараазында черлерни таварып эртер:

соңгу талазындан: МЗ-34-тен соңгу-чөөн чүкче МЗ-1-ге чедир, чөөн чүкче 0,8 км МЗ-2-ге чедир, МЗ-2-ден мурнуу-чөөн чүкче Хайыралыг-Дагның баарында МЗ-5-ке чедир. Соңгу кызыгаар Бүрен-Хем сумунун чери-биле тудуштурган черге уламчылап чоруп каар;

чөөн талазындан: МЗ-5-тен мурнуу чүкче, ады чок дагларның кырында салдыган МЗ-10-га чедир, ол черден Элезин-Дагга чедир чөөн чүкче ээлтер (МЗ-17). Чөөн кызыгаар Бояровка сумунун чери-биле тудушкан черге чоруткан;

мурнуу талазындан: МЗ-17-ден Бүрен-Аксы сумунун черлери-биле тудушкан черде мурнуу-барыын чүкче, тараа шөлүнүң ужундан 170 м черде салган МЗ-22-ге чедир, оон ыңай кызыгаар соңгу-барыын чүкче углай Кызыл кожуун-биле тудушкан черде, Кыштагың кырында салган МЗ-36-га чедир чоруткан;

барыын талазындан: МЗ-36-дан кызыгаар соңгу-барыын чүкче угландыр Чинге-Дагның арга-арыгы черлерин дургаар МЗ-33-ке чедир, ол черден соңгу-чөөн чүкче МЗ-34-ке чедир ээлтер. Барыын чүкче кызыгаар Кызыл кожуун-биле тудушкан черге чоруткан.

болгаш нитизи-биле соңгу чүкче углай Каа-Хемге чедир чоруур. Ооң соонда ол хемни куду алзы 3,0 км чоруткаш, мурнуу-барыын чүкче уун өскерттипкеш, ады билдинмес кара суг-биле 2,5 км черге МЗ-12-ге чедир чоруур, мында Бүрен-Бай-Хаак сумунун чери-биле тудушкан чер эгелээр болгаш Каа-Хем арга-ыяш ажил-агый-биле тудушкан чер төнер. Кызыгаар МЗ-12-ден чоруткаш, нитизи-биле соңгу-барыын чүкче углай МЗ-16-га чедир чоруур, ол черден Улуг Кара-Сугну куду алзы МЗ-17-ге чедир чоруур. Оон ыңайлаарга мурнуу-барыын чүкче углай МЗ-24-ке чедир (Каскак даа), оон ыңай МЗ-25-ке Улуг-Ажык хемни кежилдир эртекеш, Сала-Хая даанга чедир чоруур (МЗ-26). МЗ-26-дан соңгу-барыын чүкче углай 1,3 км черге МЗ-37-ге чедир чоруур, оон 2,3 км черге Бүрен-Бай-Хаак суму-биле тудушкан черниң төнгөн чери МЗ-28-ке чедир чоруур;

барыын талазындан: МЗ-28-тен нитизи-биле соңгу чүкче углай кызыгаар 11,9 км черде Кара-Сугнуң бажында салган МЗ-39-ге чоруттар, оон соонда Кара-Сугну куду баткаш, МЗ-40-ге чедер. МЗ-28-тен МЗ-40-ге кызыгаар Көк-Хаак суму-биле тудушкан черге чоруур. МЗ-40-ден Дерзиг-Аксы сумунун кызыгаары-биле тудушкан черге чоруттар. Кызыгаар мурнуу-чөөн чүкче углай Варнаев Ключ деп кара сугга чедир чоруур, ооң соонда ол-ла кара сугну куду алзы Татарка ортулукка чедир, ортулукту оюп эртекеш, соңгу-барыын чүкче углай МЗ-45-ге чоруттар.

Улуг Ажыктың аралаштыр дилиндектей чоруткан участогунун кызыгаарының таварып эртер черлери:

соңгу талазындан: Суг-Бажы сумунун черлери-биле Кызыл кожуунуң тудушкан белдиринге тургускан МЗ-1-ден соңгу-чөөн чүкче углай, Көк-Хаак сумунун чери-биле тудушкан черниң эгелээң чери “Чинге-Дагның” аралаштыр дилиндектей чоруткан участогунун чери-биле тудушкан черде МЗ-6-га чедир чоруур. Мында Көк-Хаак сумунун чери-биле тудушкан чер төнер болгаш Бүрен-Бай-Хаак суму-биле каттышкан чер эгелээр;

чөөн талазындан: Бүрен-Бай-Хаак суму-биле тудушкан черде МЗ-15-тен мурнуу чүкче углай МЗ-24-ке чедир, оон соонда 1,0 км мурнуу-барыын чүкче МЗ-25-ке чедир, оон ыңайлаарга соңгу-чөөн чүкче 0,8 км черде МЗ-26-га чедир чоруур, оон кызыгаар мурнуу-барыын чүкче углай МЗ-28-ке чедир чоруур, ооң соонда дыйлагар шыйыг-биле арга таварыштыр Тажылык даанга болгаш Белдирниң арга-арыгы черинде МЗ-39-ка чедир чоруур;

мурнуу талазындан: МЗ-39-тан нитизи-биле мурнуу-барыын чүкче углай Бүрен-Бай-Хаак сумунун чери-биле тудушкан черниң төнгөн чери МЗ-57-ге чедир;

барыын талазындан: Кызыл кожуун-биле тудушкан черде МЗ-57-ден кызыгаар дыйлагар шыйыг-биле МЗ-75-ке чедир болгаш соңгу-барыын чүкче углай МЗ-1-ге чедир чоруур.

Тожу. «Май Вальзы».

«ТИИЛЛЕЛГЕНИИҢ САЛЮДУ»

Ада-чурттуң Улуг дайыныга Тиеллегениң 60 чылынга тураскааткан үшкү республика чергелиг «Тиеллегениң салюду» улусчу чогаадылга фестивалының жюри кежигүннери: ТР-ниң Улустуң хөөмейжизи, РФ-тиң алдарлыг артизи Конгар-оол Ондар, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, Улусчу чогаадылга төвүнүң килдис эргелекчизи Зинаида Ондар, ТР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажилдакчызы, Кызылдың уран чүүл училищезиниң педагогу Тамара Даваа, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, РФ-тиң Композиторлар эвилелиниң кежигүнү Сергей Бадыраа, ТР-ниң Культура болгаш национал политика яамызының кол специализи Айлана Балган, Кызылдың уран чүүл училищезиниң хореография башкызы Андрей Хомушку болгаш жюриниң даргазы — Улусчу чогаадылга бажыңының директору Эрес Куулар. Бо хүндүлүг комиссияның шийтпири-биле фестивалдың тиелекчизи Тожу кожуун болган, ийги черде — Ак-Довурак, үшкүзүнде — Чөөн-Хемчик.

Кызыл хоорайның уран чүүл коллективтериниң чыынды концерти-биле фестиваль эгелээн. Найысылалдың концерти денди-ле солун боор деп манаан көрүкчүлөр чөгенип кагды-выс. «Кому за 60» клубтуң буурул баштыг орус хоочуннары, «Энелер» ансамблиниң тыва хоочуннары болгаш юридиктиг лицейниң чалгынналдыр танцылаар оолдары-ла харын Кызыл дээш төлөпти-биле туруштулар. Ылаңгыя орден-медальдары херек долу Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш тылдың күш-ажылының буурул баштыг херээжен хоочуннары сценаны езулуг каастап, боттары халаптыг дайынның хилинчээн чүктээн болгаш («Снег седины») хоочуннар дугайында ырыны, дайын үезиниң шүлүктерин сеткил хайнышкын-биле күсеттилер. «Улуг-Хемниң кежиг аксы уткуп алыр черим болзун» деп эки турачыларны үдөп турар аныак душтук кыстарның ырын тыва херээжен хоочуннар ансамбли күүседирге, зал диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле үдээн.

Кызыл кожуун. Бо чылын Кызыл кожуунуң суурларының аразына Сукпак сумузу тиелекчи болган. Ынчангаш фестивалда эккелген концерттиң кол өзээ оон алдынган. Онзалап демдеглеги дег чүүл — бо коллективтиң концертинде кожуун чагырганының дар-

газы Наксыл-оол Чадамбаевич Ооржак боду баштаан киржип турары. Ол дээрже кожуунуң чонунга улуг чоргаарал болгаш төлөптиг үлегер-чижек-тир. Хоочун культура ажилдакчызы Мара Чигденниң (Кур-Чер) «Билдинмес солдаттың хөңүрүнде менге алдарның оду бооп кыпкан гвоздикалар» деп танцызын езулуг чогаадыкчы чорук деп болур. Ол ханы уткалыг болгаш кайгамчык көрүштүг, чараш болду. Оон аңгыда «Солдат дугайында балладаны» күүсеткен квартет езулуг профессионал күүселде болган.

Фестивалдың ийги хүнү Улуг-Хем кожуунуң концерти-биле эгелээн. «Азий диптиң төвүн чурттаан эрте-бурун түрк уктуг өгбелерин, алдан-маадыр адаларын дөзээн экер-эрес эки турачылар Ада-чурттуң дайыныга алдар-аттыг тулчуп чораан» деп фронтучу чаңгыс чер-чурттугларын адал сагынмышаан, деңге тынган тыныш-биле дөмей аажок чараш болгаш солун программалыг концерттин улуг-хемчилер бараалгатты. Дүүнүгү коллективтерге деңнээрже, бот-тывынгыр артистерниң деңнели бир баш алып турар дизе, хөөредиг эвес. Оон аңгыда оолдар, кыстар-даа сценага аажок тааржыр, аяңныг, чараш хевир-шырайлыын эскербес аргажок. Хореография, уруглар, оолдар ансамбли, дуэт («Авай»), опера, балет

дизе-ле, шупту жанрлар бар. Бир эвес фестивалдың номинацияларының аразында «Көрүкчүнүң сонуургалы» деп номинация турган болза, улуг-хемчилер ону алыр турган боор.

Профессионал жюри оларга чер бербейн барды. Дайын темазы эвээш болган деп түңнээн чадавас. Ынчалза-даа дайынның хилинчээн мойнунга чүктөп, миллион-миллион чонун дайынга кырдырган чоннуң халак-хилээн тыва кижжи сценага көргүзүрге, ол пародияга дөмейлежи бээр чаржынчыг апаар таварылгалар кайы хөй боор чорду. Улуг-хемчилер оон чайлаар сорулгалыг турганы ол боор деп билдим.

Би-Хем. Бо кожуунуң интернационалчы коллективинде база Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери киржип турары солун. Ылаңгыя хөй-хөй орден-медальдарның эдилекчизи, фронтучу В.Н. Мухинниң орус улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң үделгези-биле «Ветераны» деп ырыны күүсеткенин көрүкчүлөр-даа, жюри-даа бедии-биле үнелээни өөрүнчүг. Культураның хоочуну М.М. Оюн удурткан үрер хөгжүм оркестри концертти улам аян кирип турар.

Чөөн-Хемчик. Нити ыр талазы-биле бо кожуун эң эки болган, киржикчилери-даа хөй, күүселдези-даа шыырак. Ынчангаш «Эң дээрже нити ыр уран чүүлү» деп номинацияга дирижер Татьяна Кара-Сал тиелекчи болуп, тускай шаңналды алган.

Сүт-хөлчүлөр бо удаа-да дыка хөй шаңналдарны алды. Мургузмаа, Мурат Ооржактарның өг-бүле дуэди, херээженнер ансамбли («Хатынының коңгалары» деп ыры), тыва эки турачы санитар кыстарга тураскааткан танцызы, «Сүт-Хөлдүң эзирлери» аас чогаал бөлүү шаңналдыг черлерге төлөптиг болуп, Гала-концертче кирген. А нити ыр талазы-биле (Биче-оол Ондар) ийги черни ээлээннер. Чөөн-хемчик-

Моон соңгаар болдурбазы-биле четпестерни айытпас аргажок. Кызыл хоорайның коллективниң концерти орту кирбээнде-ле, сцена көжегези ажиттынып-хагдынмастааны дыка таарымча чок болган. Кожууннарның концерттериниң репертуарында дөмей, катаптап турар чүүлдер кайы хөй. Колдуу шупту коллективтерниң концерт сценарийи 1941 чылдың июнь 22-де дайын эгелээн хүнден эгелеп турар. Уран чүүл удуртукчулары бот-тывынгыр артистерниң сцена культуразын сагырынче кичээнгейни углаары негеттиниң турар. Гимни таарыштыр ажыглаарын өөредир херек. Дер-бузу агып бадып турар «артистер» дыка-ла көрүш чок боор-дур. Гала-концертче чаңгыс-даа күүселдези эртпээн кожууннар бар, ол чүнү чугаалап турар билдингир ышкажыл. Тиеллегеге тураскааткан чаа ырылар дыңналбааны хомуданчыг. Тыва композиторлар бо талазы-биле чедир ажилдаар турган. Оон аңгыда кайы кожуун чагыргалары чоннуң

чилер ксероксту шаңналга алган.

Ак-Довурак хоорайның бот-тывынгыр артистериниң концертиниң сцена каасталгазы фестивалдың темазына кончуг-ла таарыштыр тургустунган. Оларның программазының эге кезээ шупту түңнел концертче кирген. Е.Танованың «Хатын коңгалары» деп шүлүүн Омак Салчак сагыш-сеткил хайныгып кээр, бедик профессионал деңгелеге номчаанын демделес аргажок. Артыш Салчак биле Байлак Сарыглар «Орус хадыңнар» деп ырыны тергиин күүсеттилер. Ак-довуракчылар нитизи-биле ийги черни ээлээш, компьютер-биле шаңнатты.

Тожу. Бо фестивалдың тиелекчилери Тожу кожуунуң төлээлери хамыкты кайгаткан. Хоочун культура ажилдакчызы Мария Ломбуевна Очур-оол «Эң дээрже уран чүүл удуртукчузу» деп номинацияга тиелекчи болган. Балетмейстер Екатерина Тажымба «Эң дээрже танцы тургузукчузу» деп номинацияга тиелээн. Кожуун эмнегезиниң эмчизи Виктор Ваганов тыва дылга «Совет Эвилелиниң хамаатызы мен» деп ырыны ырлаарга, көрүкчүлөр деңге бадырып турду. Концерттин утка-шынары болгаш хепсынын таарыштыр дааратканы-биле тожужулар кымдан-даа ылгалып көзүлген. Тиеллегеге хоочун культура ажилдакчызы, хөгжүмчү Валерий Самбукайның үлүг-хуузу бар дээрзи чугаажок. Тиеллегени оларның чаалап алганы таварылга эвес. Тожу үн улгаттырар апаратура-биле шаңнаткан.

Түңнел чугаалаар болза, тыва улусчу чогаадылга уран чүүлү бедик сайзыралда деп болур. Чурттакчы чоннуң идепкейи бедик. Ылаңгыя нити ыр болгаш хореография уран чүүлү көскү чедишкиннерлиг. Бо фестивалды чогаадып тургускан Улусчу чогаадылга төвүнүң килдис эргелекчизи Зоя Доржуевна Монгуштуң үлүг-хүүзүн айтыры чугула.

Н. Ооржак.

В. Ваганов.

Би-Хем. В.Н. Мухин.

Сүт-Хөл.

Чаа-Хөл.

культурлуг амыдыралынче, уран чүүлдүң хөгжүлдезинче улуг кичээнгей салып турарын, кайы кожуунда уран чүүл бөлгүмнери доктаамал эвес ажилдап турарын бо фестиваль тодаргайы-биле көргүзүптү ышкажыл. Чамдык удуртукчулар моон шыңгыы түңнелди үндүрер ужурлуг.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ, «Шынның» корр. Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырга: чуруктары.

Чөөн-Хемчик.

1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 60 чылын май 7, 8, 9-та байырлаарының ПРОГРАММАЗЫ

2005 чылдың май 7-де

10.00-11.00 шактарда — Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында тыва улустуң Кызыл Шеригге көргүскен күш-ажылчы маадырлыг дузаламчызынга тураскааткан тураскаал тудар черге композиция таваан салырының байырлыг ажыдышкыны(эрттирер черин, уезин, хүнүн аңгы план-биле чорудар).

10.00 шакта—Спортчу маргылдаалар:

Тыва Республиканың боодалга маргылдаазы (РОСТО-нун боодалга эрттирер черинге).

Тыва Республиканың ча адарынга чемпионды (олимпий курлавырларының специализастан уруглар-элээдилер школазының ча адар черинге).

Аът чарыжыга республиканың төп зоназының маргылдаазы. Тос-Булакка болур.

10.00 шакта—“Тиилелгениң салюду” деп республиканың улусчу чогаадылга фестивалы (В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга).

16.00 шакта—Кызыл хоорайның бүдүрүлге, албан болгаш организация черлеринге дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарынга байыр чедирер хуралдар. Үстүкү классчыларга байырлыг кежээлер.

17.00 шакта—Күрүнениң симфония оркестриниң концерти (Тываның күрүне филармониязынга).

2005 чылдың май 8-те

10.00 шакта—“Тываның аныяктары” солуннуң шаңналы дээш чиник атлетика эстафетазы (Ленин кудумчузу, Кызыл хоорай чагыргазының бажыны).

11.00-12.00 шактарда —Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге күрүне шаңналдарын тыпсырының байырлалы (Улусчу чогаадылга бажынынга).

12.00 шакта—Бот-тывынгыр уран чүүлүнүн концерт программалары (“Енисей”, “Тудугжу” культура бажынарнынга, шөлдерге).

17.00 шакта—Байырлалдың Гала-концерти (Тываның күрүне филармониязынга).

18.00—21.00 шактарда—1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 60 чылынга тураскааткан байырлыг хурал. “1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 60 чылы” деп юбилей медальдарын Ада-чурт дайынының киржикчилеринге тыпсыры. Тыва Республиканың уран чүүл мастерлериниң концерти. (В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга).

2005 чылдың май 9-та

9.00-9.30 шакта—Ада-чурттуң Улуг дайынынга өлген дайынчыларның тураскаалының чанынга парад киржикчилерин чыскаары. Ада-чурттуң Улуг дайынынга өлген дайынчыларның тураскаалынга чечектерни, гирляндиларны салыры.

9.30-11.00 шактарда—Тыва Республиканың ИХЯ-ның, Тыва кааилының, РФ-тиң Шүүгү яамызының ТР талазы-биле шийткелдер күүседир эргелелиниң ажылдакчыларының киржилгези-биле Кызылдың кызыгаар отрядының Кызылда шериг гарнизонунун шериглериниң парады.

Ленин кудумчузунда Арат шөлүнге школачыларның ыры болгаш чыскаал көрүлдеси.

13.00-14.00 шактарда —“Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан” деп театржыткан көргүзүг. Арат шөлүнге болур.

14.00-18.00 шактарда —1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 60 чылынга тураскааткан “ШЫН” солуннуң шаңналы дээш тыва хүрешке республика маргылдаазы “ХҮРЕШ” стадионунга.

18.00 шакта—Байырлал концерти. (В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга).

18.00 шакта—Аныяктар дискотеказы (Арат шөлүнге).

22.00 шакта—Фейерверк. (Арат шөлүнге).

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҤЕР-БИЛЕ

Хүндүлүг, эргим, ынак ававыс **Ольга Шоофовна МОНГУШ!** Төрүттүнген хүнүңер-биле силерге байыр чедирип, каң дег кадыкшылды, ажил-ижинерге чедишкыннерни күзеп, бистерни, 4 оол, 6 кысты, азырап, өстүрүп, эртем-билегге чедирип чорууруңарга чүрээвис ханызыңдан өөрүп четтирип, чоргаарлан-мышаан черге чедир мөгейип чор бис, авай.

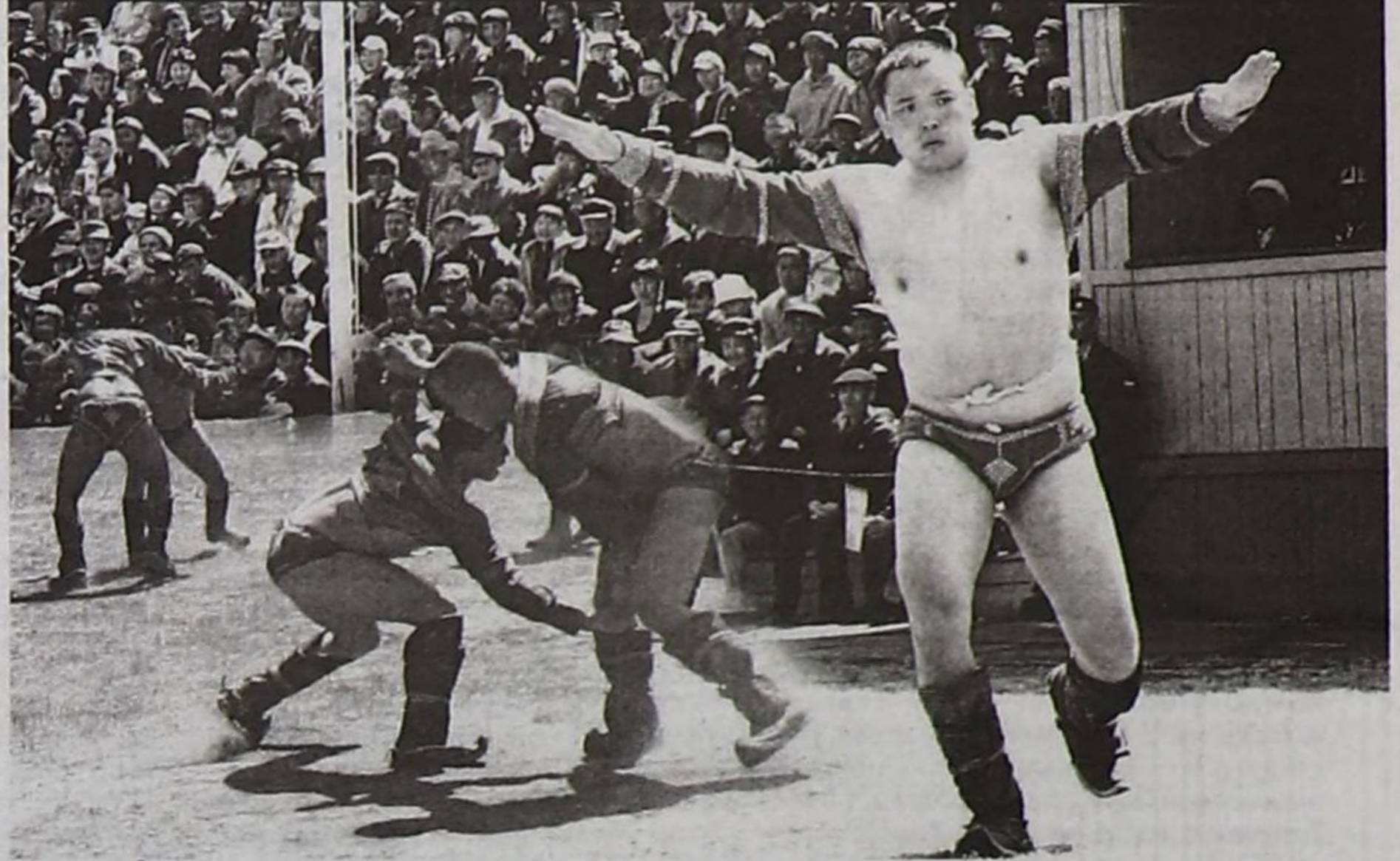
Өөнүң ээзи, уруглары, күдээлери, уйнуктары.

Бистиң эргим, хүндүлүг ачавыс, кырган-ачавыс **Бапый Боралаевич ОНДАР** бөгүн 60 харлаар. Ачавыстың төрүттүнген хүнү-биле быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү, хөй чылдарда бистиң аравыска омак-хөглүг чоруурун күзеп олур бис.

Өөнүң ишти, уруглары, оолдары.

“ШЫН”-2005

2005 чылдың май 9-та «Хүреш» стадионунга «Шын» солуннуң шаңналы дээш национал тыва хүрештиң чаңчыл болган маргылдаазын бо чылын Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 60 чылынга, «Шын» солуннуң баштайгы номериниң чырыкче үнгениниң 80 чылынга тураскаадып эрттирер.

Бо улуг байырлалдарга тураскааткан 128 мөгениң тыва хүрешке маргылдаазы май 9-та 14 шакта «Хүреш» стадионунга эгелээр. Аңаа республиканың болгаш найысылалдың эң шыырак мөгелери киржир.

ДЕТКИКЧИЛЕРИВИС:

1. Күрүнениң механизастаттынган ажилдар чорудар эргелели (Г.А. Смирнов).
2. «Тываамель» КХЭ (директору С.И.Пешков).
3. «Федералдыг автоорук М-54 «Енисей» эргелели (начальниги С.С. Санаа).
4. ТР-ниң Орук агентилели (Д.Ч. Ондар).
5. Республиканың Хереглекчилер эвилелиниң бараанны мөөңү-биле садар рынок (директору В.К. Ооржак).
6. «Башкы» сеткүүл (кол редактору Н.С. Конгар).
7. «Тыва Республика» солуну (кол редактору М.К. Калчан).
8. ТР-ниң Арга-арыг ажил-агый агентилели (С.В. Сапелкин).
9. «Тывахарылзаинформ» ААН (В.Т. Сандан).
10. Федералдыг почта харылзаазының Тыва Республикада эргелели (А.С. Оюн).
11. «Чаңгыс демниг Россия» партиязы (М.И. Ондар).

12. Хоочуннар болгаш инвалидтерниң бажын-интернады (К.С. Дилак).
13. Өвүр кожуунун Саглы ортумак школазы (директору М.В. Дондуп).
14. Кызыл кожуунун Ээрбек сумузунда арат А.Б. Монгуш.
15. Кызылдан тренер Р.А. Монгуш.
16. Кызыл кожуунун Ээрбек сумузундан арат Р.М. Алаш-оол.
17. Кызыл кожуунун Баян-Кол сумузунда арат А.Б. Содунам.
18. «Мажалык» КХЭ (директору Р.С. Монгуш).
19. «Кызылдың дааранылга фабриказы» ККБ (директору М.Ш. Очур).
20. «Каа-Хем хөмүр-даш уургайы» ААН (чингине директору А.Д. Болат-оол).
21. ТР-ниң Эртем болгаш өөредилге яамызы (П.А. Морозов).
22. ТР-ниң Күрүнениң техниктиг хайгаарал албаны (даргазы А.К.Ооржак).

Сүт-Хөл чалап тур!

Май 1 таварыштыр Сүт-Хөлдүн ат-алдарлыг мөгелеринге тураскааткан чаңчыл болган хүреш маргылдаазы болуп эртер.

Май 1-де

11.00 шакта — 18 харга чедир элээди оолдар аразыңа хүреш.
13.00 шакта — 128 шилиндек мөгелерниң хүрежи.

Болур чери: Суг-Аксы суур, Ондар Кошкар-оол аттыг стадион.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазы.

САДЫЫВЫСЧЕ чалап тур бис

Дараазында чүүлдерни садып турар бис: чигир — 865 рубль, бирги сорттуң далганы — 330 рубль, чарба — 40 рубль, крупалар: рис ийи аңгы хевирниң — 16 рубль 50 көпеек; 15 рубль, чиңге-тараа — 8 рубль, гречка — 15 рубль, перловка, сүт, сула, геркулес, алтай макароннар, растительное масло, сливочное масло, тушенка, кондитер кылыгылары дээн ышкаш өске-даа барааннар бистиң садыывыста бар. **Садып алыкчыларны манап тур бис.**

БИСТИҢ АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Загородный переулок, 19 а, “Эхнатон” баазасы, №3 склад (Хүрээ чоогунда), тел: 5-38-40.

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Нина Хуураковна **СУНДУЙ-НУҢ** адынга Тываның күрүне университетиниң эге өөредилге салбырының 1999 чылдың июнь 10-да тывысканы, бүрүткээн дугаары №7963, БВС № 0328910 дугаарлыг диплому читкенин барым-даалааш, ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы хоойлужудулга болгаш эрге-хоойлу политиказының талазы-биле комитеттин даргазы Борис Билчин-оолович Монгушка оон иези **Сесек Чүлдүмовна МОНГУШТУҢ** мөчээни-биле ханы кажыы-далды илередип тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** нитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9500. Чагыг 45.

АГАР САҢЫВЫС: № 40703810400000010000 БОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортааки Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 10011.
ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.